

BÖLÜM 1

1. MİTOLOJİ

1.1. Tanımı

Yunanca; mitologia (μυθολογία), mithos (μυθος) yani “söylenen ya da duyulan söz” ve logos (λογος) yani “konuşma” kelimelerinin birleşiminden oluşmuştur. Eski Yunan’da “geçmişte söylenenlerin tekrar edilmesi “ gibi bir anlam barındırmaktayken zamanla Batı dillerinde “efsane” anlamı kazanmıştır. Çağdaş kullanımda, *mitoloji* ya belirli bir din veya kültürdeki mitlerin bütünüdür (örneğin: Yunan mitolojisi, Türk mitolojisi, Hint Mitolojisi) ya da mitlerin incelenmesi, yorumlanması, toplanması (belki yeniden oluşturulması) ve benzeri çalışmaları içeren bilgi, bilim dalını tanımlar. Mitoloji, *Concise Oxford English Dictionary*’de;

a) Mitlerin, özellikle de belirli bir dinî veya kültürel geleneğe ait olanların, bir bütünü,

b) Yaygın anlamda benimsenmiş fakat abartılmış veya kurgusal bir hikâyeler veya inançlar kümesi,

c) Mitlerin incelenmesi (bilimi); Ana Britanica’da ise mitoloji, “belirli bir uygarlığa ya da dinsel geleneğe özgü inançları, uygulamaları, kurumları ya da doğa olaylarını açıklamak amacıyla görünüşte gerçekten yaşanmış olayları aktaran, çoğunlukla kökeni bilinmeyen ve en azından kısmen geleneğe dayanan söylenceler toplamı” şeklinde tanımlanmaktadır.

Terim, bünyesinde barındırdığı tanım özelliği ile mecâzî şekilde, belirli bir görüş, anlayış veya kavramı *hayalî* (veya efsanevî) olarak etiketlemek için de kullanılmıştır. Çok sık rastlanır olmasa da, ayrıca günlük kullanımda *mit* sözcüğü gerçekte doğru olmayan bir hikâye veya anlatı için tercih edilir ve çoğunlukla bir *yanlışlık ve/veya doğru olmayan* unsur vurgusu barındırır.

Mitoloji, zaman zaman Türkçe’de *söylenbilim* veya *söylencebilim* olarak da adlandırılmıştır.

1.2. Mitolojinin Özellikleri

Efsaneler konu itibarıyla tanrıları, kahramanları ve doğüstü varlıkları konu alan anlatılardır. Uyumlu bir sistem içerisinde düzenlenmiş olup, çoğunlukla geleneksel sözlü aktarımlar yoluyla (ozanlar, baksılar, manasçılar, rahipler) yayılarak canlı kalırlar. Sıklıkla ilgili oldukları topluluğun dinî veya ruhânî yaşantıları ile bağıntılı olan mitler, topluluktaki bu ruhânî mevkilerini kaybettikleri zaman, yani topluluğun ruhânî yapısıyla aralarındaki bağ koptuğu zaman, mitolojik niteliklerini yitirir ve folklorla ait söylenceler veya peri masalları haline dönüşürler.

Folklorbilimcilere göre, -ki bu disiplin hem seküler⁽¹⁾ hem de kutsal söylencelerin incelenmesini içerir- bir mit, gücünün bir kısmını topluluğun (en azından belirli bir kısmının) ona olan inancından ve doğru olarak kabul edilmesinden alır. Folklor incelemelerinde, tüm kutsal geleneklerin birikimi vardır ve terimin kullanımında, günlük kullanımındakine benzer, herhangi bir kötülme, aşağılama bulunmamaktadır. Örneğin bir dinin hem kendi mitolojisinden hem de tekil olarak içerdiği mitlerden ayrı ayrı söz edilebilir. Bu durum tamamen bilimsel ve tarafsız bir yaklaşım olup, mitler açısından herhangi bir kötülme ve aşağılama amacı da barındırmaz.

Efsaneler sıklıkla gerek evrenin gerekse yerel bölgenin ortaya çıkışını açıklama amacı taşır. Örneğin sırasıyla yaratılış efsaneleri ve kuruluş efsaneleri gibi. Efsaneler ayrıca doğa olaylarının, başka şekilde açıklanamayan kültürel âdetlerin açıklanması amacını da taşır. Genel olarak efsanelerin doğal anlamda basit bir izah sunmayan herhangi bir şeyi açıklamak için kullanıldığı da söylenebilir.

Mitoloji terimi Yunan mitolojisi veya Roma mitolojisi formunda olduğu gibi sıklıkla eski kültürlerin antik hikâyelerine atfen kullanılmaktadır. Bazı efsaneler orijinal olarak sözel bir geleneğin ürünüyken zamanla yazılı hâle gelmişlerdir. Çoğu efsanenin başlangıç noktası aynı iken değişik coğrafya ve kültürlerden etkilenerek farklılaşmış, biririnden farklı anlatılar haline dönüşmüş, orijinal olanı ancak mitologların anlayabileceği kadar kompleks halde kalmışlardır.

1.3. Din ve mitoloji

Çoğu dinde mitolojinin çok önemli ve öncelikli bir yeri bulunur. Mit, günlük kullanımındaki tersine, aslında bir hikâyenin nesnel anlamda yanlış veya doğru olduğunu tanımlamaz, daha çok, nesnel veya materyalist nosyonlardan ilgisiz bir şekilde, doğru veya gerçek kavramının ruhsal, psikolojik ve/veya sembolik yönlerine gönderme yapar.

Her ne kadar bugünkü yaygın dinlere mensup çoğu kişi dinlerinin kökeni ve gelişiminde yer alan anlatıları tarihî olaylar olarak ele alsalar da, bunları inanç sistemlerinin figüratif temsilleri olarak gören kişiler de mevcuttur. Bir dinin veya inancın sahip olduğu kavramlar ve anlatılar, karakteristikleri sebebiyle bilimsel anlamda mitik olabilirler ve buradan hareketle birisi Hristiyan mitolojisi, Hindu mitolojisi veya İslam mitolojisinden bahsedebilir. Bu gibi terimlerden anlaşılması gereken bu dinlerin barındırdığı kavram veya anlatıların yanlış veya doğru olup olmadığı değil,

(¹) Laikliğin daha gelişmiş modeli olarak açıklanabilir. Din, devlet içerisinde özerk bir yapıya sahiptir ve "dinden devlete gelen bir tehlike yoktur". Yani din ve devlet barışıktır. ABD'de uygulanan sistem örnek olarak verilebilir.

o dindeki belirli kavramların, birer kültürel nesne olarak ruhâni, psikolojik ve/veya sembolik yönlerine yapılan atıflar olmalıdır. Tanımda da belirtildiği gibi, mit ve dolayısıyla mitoloji, materyalist veya objektif bir doğruluk nosyonu barındırmadığı gibi bu tip amacı da barındırmaz.

Din ve mitoloji ilişkisindeki yaygın bir hata da, eski toplulukların inandığı dinlerin mitolojileri ile karıştırılmasıdır. Din ile mitoloji arasındaki yakın ilişki sebebiyle belirli bir nesne her iki kavramın da elemanı olabilir. Bununla birlikte genel anlamda din ile mitoloji tamamen farklı terim ve kavramlardır. Mitoloji salt mitolojik nesnelerle ilgilenirken, dinin çevrelediği alan ve nesnelere daha farklıdır; liturjiden⁽²⁾ eskatolojiye⁽³⁾ kadar. Dinî kavramların mitolojik bir yönünün olabirliği, dinî kavramın dinî oluşunu arka plana itmez. Bu sebeple bazı aynı elemanları barındırsalar ve birçok ilişkileri olsa dahi Türk mitolojisi ve Türk dini ile kastedilen ayrı şeylerdir.

1.4. Mitlerin oluşumu

Mitlerin geniş açıklayıcı özellikleri, oluşumlarını belirli bir oranda belirsizleştirmektedir. Mitlerin kültürel ihtiyaçları karşılamak amacıyla oluştuğuna (veya oluşturulduğuna) dair bir iddia da ortaya atılmıştır.

Tüm kültürler kendi dinleri, kahramanları, tarihleri ve benzeri unsurlarına ilişkin anlatıları barındıran mitlerini zamanla geliştirmişlerdir. Bu mitlerin barındırdıkları sembolik anlamların gücü uzun süreler boyunca canlı kalabilmelerinin (bazen binlerce yıl boyunca) ana sebeplerindedir.

Mitlerin bütününe “mitos”, mitosların bütününe ise “mitoi” denir.

1.5. Türk Mitolojisi'nin Ortaya Çıkışında Etken Olan Kavramlara Genel Bakış:

1.5.1. Türklerin Yaşadığı Çevre: Genel olarak “Türkler’in yaşadığı anayurt Orta Asya”dır denilmekle beraber, Türkler’in bu geniş coğrafyanın tam olarak neresinde yerleşik oldukları tartışma konusudur. Bunun sebebi Türkler’in daha ilk zamanlarından itibaren geniş bir coğrafyaya yayılmış bulunmaları ve kültürlerini çok uzaklara kadar götürmeleri olsa gerektir. Son linguistik araştırmalar ise, bu sahanın Altay-Ural Dağları arasında alınması, hatta Hazar Denizi’nin kuzey doğu bozkırlarının aslî Türk yurdundan sayılması ihtimalini kuvvetlendirmiştir.

(²) Litoloji: Taşların yapısını inceleyen bilim dalı.

(³) Eskatoloji: İnsanın ve dünyanın sonunu ve ahiret hayatını açıklamaya çalışan ilâhiyat dalı.

Türkler, Orta Asya'nın kuzey doğu bölgesinde bulunan Baykal Gölü'ne dökülen Orhun ve Selenga Irmakları boylarında ortaya çıkmış, ancak atı bir ulaşım aracı olarak kullanmayı başardıklarından, bütün Orta Asya'ya yayılmışlar ve egemen olmuşlardır. Bu sebeple, yontma taş çağına kadar uzanan eski devirlere ait, Türk Kültürü izlerine Orta Asya'nın bir çok yerinde aynı anda rastlanmaktadır.

Türkler coğrafi konumları itibariyle yüzyıllarca Çinlilerle komşu olarak yaşamak zorunda kalmışlardır. Bu nedenle Türk mitolojisinde Çinlilerle bağlantılı pek çok destan ve efsanelere rastlamak mümkündür. Türk Tarihi'nin birinci elden kaynaklarının da Çin Yıllıkları olması bu komşuluğun ortaya çıkardığı bir sonuçtur.

1.5.2. Türklerin Dini: Türkler tarihleri boyunca pek çok dinin mensubu olarak varlık göstermişlerdir. Maniheizm (Uygurlar), Budizm (Uygurlar), Gök Tanrı Dini (Gök-Türkler), Musevîlik (Hazarlar), Hristiyanlık (Volga Bulgarları, Uzlar, Peçenekler, Gagauzlar) ve İslâmiyet (Karahanlılar, Selçuklular, Osmalılar, v.s.) gibi.

“Eski Türklerin dini nedir?” sorusunun cevabı ise bütün bu çeşitliliğe rağmen “Şamanizm” olarak verile gelmiştir. Türklerin dininin Şamanizm olduğunun ifade edilmesi, büyük ölçüde, şamanizmin tam olarak bilinmemesinden de kaynaklanmaktadır. Türklerin dini Gök Tanrı dini olup, tek tanrılı bir dindir.

1.5.3. Türk İnanç Dairesinde Ortaya Çıkan Kavramlar:

1.5.3.1. Şamanizm: Şamanizm, “Şaman” ya da “kam” adı verilen din adamları aracılığıyla uygulanmaya çalışılan bir inanışlar bütünüdür⁽⁴⁾. Bu kavramın kaynağı Tunguzca'daki “şaman” ifadesidir.

Şamanizm, Orta Asya'da görülen en önemli din olaylarından biridir ancak hiçbir şekilde din değildir. İngiliz sosyolojisi şamanı tanımlamak için “hekim-insan” tabirini kullanmıştır⁽⁵⁾.

Şamanlık inancı üzerinde en fazla ve derinlemesine araştırmaları yapmış olan Mircae Eliade, bütün Orta ve Kuzey Asya topluluklarında, dinî-sihri hayatın daha çok Şaman etrafında merkezîleştiğini belirtir. Fakat “Şaman”, dinî faaliyetlerin hepsinde icracı vaziyette değildir. Bir çok törenlere, meselâ tanrıya kurbanlar sunuluşuna şamanların katılmadığı belirtilir. Ayrıca, sihrî-dinî hayat şamanlıktan ibaret olmadığından her sihirbazın da şaman sayılamayacağını iddia eden Eliade, şamanlıkta hastalara şifa vericilik esas unsurlardan olmakla beraber, her şifa dağı-

(4) Kavram olarak inanış- inanç farklılığı konusunda geniş bilgi için bkz. Ali Yayla, *Türk Kültür ve Medeniyet Tarihi Ders Notları*, www2.itu.edu.tr/~yayla

(5) Jean-Paul Roux, *Altay Türklerinde Ölüm*, İstanbul 1999, s. 28.

tanın da şaman olamayacağını ortaya koyar ve şamanlığı kısaca “extase” (yüksek haz heyecanı ile insanın kendinden geçmesi) tekniği diye ifade eder. Ancak, çeşitli extase hallerin hepsi şamanik değildir. Şaman her şeyden önce bir “transe” ustasıdır. Bu transe ustasının ruhu güya bedeninden ayrılarak, hastalanan ruhlara şifa verir. Ölülerin ruhlarının verdikleri zararları önler, tanrılarla insanlar arasında aracılık yapar.

Görülüyor ki, dinden çok bir sihir karakteri ortaya koyan ve bir Bozkır-Türk inanç sistemi olmayan şamanlığın, tarihi Türk topluluklarındaki inançlarla hiç bir ilgisi yoktur. Bu ilginin var olabileceği düşüncesini uyandıran, Türkçe din adamı anlamındaki “kam” ile “şaman” kelimesinin aynı olduğu yolundaki eski bir iddiadır. Fakat şaman kelimesinin Hint-İran dilinde de keşfedilmesi sonucunda geçerliliğini kaybetmiş bulunmaktadır⁽⁶⁾. Türkler’in dini şamanlık değildir, Tek Tanrıdır⁽⁷⁾.

Ancak, Türk inancıyla şamanlık arasında hayret edilecek kadar benzerliklerin bulunması⁽⁸⁾, Türk inancında “şamanik” vasıflar bulunduğunu düşündürmüştür. Din tarihçilerine göre; eksiksiz her dinde daima bu gibi tesirler, birleşmeler, yenilenmeler görülmektedir.

1.5.3.2. Gök-Tanrı: Göktürkler’e ait “Göktürk Kitâbeleri”nden de anladığımız gibi Türklerin tanrısı, Gök Tanrı’dır. Bu isim çeşitli eski Türk lehçelerinde tengri, tengere, tangara, tangrı, ture şeklinde de ifade edilmiştir. Altay kamaları tengereye dua ederken “*yüksekte bulunan büyük atamız han tengere...*”, “*yaratıkları yaradan tengere...*”, “*yıldızlarla dünyayı süsleyen tengere...*” diye hitap ederlerdi. Yakutların eski masal ve destanlarında tangara kelimesi gök (sema) ve gök ruhu (tanrı) anlamını ifade etmekte olduğu anlaşılmakta ise de bugün bütün ruhlara, hatta ruhları ve ölüleri temsil eden putlara da “tangara” denmektedir.

İslâm dinini kabul eden Türkler “gök” kelimesini “sema” tengri kelimesini de “allah” kavramına uyarlamışlardır. Tanrı kelimesi yerine Oğuz Türklerinin “çelep” yahut “çalap” kelimesinin de Nasturî hristiyanlardan etkilenme sonucu dile girdiği tahmin edilmektedir⁽⁹⁾. Türklere göre “gök”, tengri gibi her insanın her baktığında görebildiğidir. O halde tengri “gök” gibi bir şey olmalıdır. Nitekim İbn Fadlan

(6) İbrahim Kafesoğlu, *Türk Bozkır Kültürü*, TKAE Yay., Ankara 1987, s. 88 v.d.

(7) Hikmet Tanyu, *İslâmıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*, AÜ. İlâhiyat Fak.Yay., Ankara 1980, s. 6.; Şamanlık hakk. ayrıca bkz. Jean-Paul Roux, *gös.yer.*

(8) Günümüz Anadolu’sunda Şamanizmle, halk inanışları arasındaki bağlantılar hakkında geniş bilgi için bakınız: Mehmet Eröz, *Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnancı) ve Alevilik Bektaşilik*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 1982, s. 12 v.d.

(9) Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, TTK Yayınları, Ankara 1972, s. 33-34.

Seyâhatnâmesinde Türklerin zorda kaldıklarında başlarını göğe kaldırıp “bir tanrı dediklerini ifade etmektedir⁽¹⁰⁾.

Eski Türklerde bir ve büyük Tanrı hakkında açık bir inanç ve anlayışın var olup olmadığını bilmiyoruz. Herhalde büyük imparatorlukların kurulduğu devirlerde imparatorluğa dahil olmuş bütün uluslar için Gök-Tanrı kültü ortak ve genel bir kültür olarak kabul edilmiş, Gök-Tanrı da tanrıların en büyüğü sayılmış olsa gerektir. Orta Asya’da devlet kurmuş sülâlelerin hepsinde Gök-Tanrı kültürünün bulunduğunu Çin kaynakları da tespit etmiştir.

8. yüzyıllarda büyük Gök-Türk İmparatorluğu’nun başında bulunan Türk sülâlesinin Gök-Tanrı hakkındaki inanç ve anlayışları bir hayli gelişmiş ve olgunlaşmış olduğu bıraktıkları yazıtlardan anlaşılmaktadır. Bu yazıtlarda hakan ve beyleri, Türk milletine yaptıkları iyilik ve yardımları için, tanrıya içten gelen minnet ve şükran duygularını ifade ediyorlar. Hakanları tahta çıkaran, zaferleri kazandıran, felâketlerden koruyan Türk Tanrısı Gök-Tanrı’dır⁽¹¹⁾.

1.5.3.3. Ülgen: Altay ve Yenisey çevrelerinde kullanılmaktadır. Kayrakan (büyük han) veya Tengere Kayra Han⁽¹²⁾ olarak da anılmaktadır. Güney Altay şamanistleri Ülgen’e “kuday” derler. Bazı kamlara göre ise, “Kayrakan” en büyük tanrıdır ve ülgen, kızagan ve mergen bu tanrının oğullarıdır⁽¹³⁾.

A.Anohin’e göre ülgen iyilik eden bir varlıktır. Ay ve güneşin ötesinde, yıldızların üstünde yaşar. Onun huzuruna giden yolda yedi, bazı rivayetlere göre dokuz engel vardır. Ülgenin huzuruna giden bu yol ancak erkek şamanlara, ayin yaptıkları zaman açıktır. Bununla birlikte erkek şaman bile ancak beşinci engel olan demir kazık (altın kazık=kutup yıldızı) yıldızına kadar ulaşabilir ve oradan geri döner. Ülgenin sarayı ve altından tahtı vardır. Kendisi insan şeklindedir. Şaman dualarında “ ak ayaz”, “ayazkan”, “şimşekçi”, “yıldırımçı”, “yaratıcı” (yayuçı) olarak da vasıflandırılır⁽¹⁴⁾.

Ülgen yaratıcı (halik)dır. Bütün varlığı yaradan odur.

⁽¹⁰⁾ Ramazan Şeşen, *Onuncu Asırda Türkistan’da Bir İslâm Seyyâhi İbn-i Fazlan Seyahatnâmesi Tercümesi*, İstanbul 1975, s.31.

⁽¹¹⁾ A.İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, TTK Yay.,II. Baskı, Ankara 1972, s. 26. ayrıca bakz. Talat Tekin, *Orhon Yazıtları*, TDK Yay., Ankara 1988.

⁽¹²⁾ Radloff’a göre “merhametli sema”.

⁽¹³⁾ İnan, *Şamanizm*, s.31.

⁽¹⁴⁾ A.V. Anohin, “Materiali po şamanastvu u altaytsev” (*Sbornik MAE, No. 1-2*). A. İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, TTK Yayınları, Ankara 1972, s.32, naklen.

Aylü kündü yaan yer (Aylı ve güneşli büyük makamı)
Ay künum yayagan (Ayımı ve güneşimi yaradan)
Adam Ülgen bıçğan... [(onlara) şekil veren atam Ülgen]

Ateşi yaradan, insanlara ocaklarını tutuşturup veren, sacayaklarını ocaklara yerleştiren odur (ülgen).

Üç otıngdı küydürüp bergen
Üç ocagıngdı kadap bergeri
Atam Ülgen...

Verbitsky'nin derlediği Altay yarıtlış Destanı'nda da "Ülgen" tanrı olarak karşımıza çıkar:

"Dünya bir deniz idi, ne gök vardı ne de bir yer,
Uçsuz, bucaksız, sonsuz, sular içreydi her yer,
Tanrı Ülgen uçuyor, yoktu bir yer konacak,
Uçuyor, arıyordu, katı bir yer, bir bucak."⁽¹⁵⁾

Ülgen, göğün 7, 9 ya da 16. katında oturmaktadır. Ülgen'e ulaşmak için bazı engellerin eşılması gerekir. Bu engelleri ancak şaman aşabilir. Ülgen'e ulaşmayı engelleyen engellerden biri de demir kazık denilen kutup yıldızıdır.

Ülgen'in "Karakuş, Karşıt, Buura-Kan (Pura Kan), Burça Kan, Yaşıl Kan, Er Kanım, Baktı Kan" adında yedi oğlu, Ak Kızlar ve Kıyanlar diye adlandırılan dokuz kızı vardır. Ülgen'in kızları aynı zamanda esin perileridir. Ülgen'in kızlarını temsilen yapılan tözler, Şaman'ın manyak adı verilen elbisesinin beline iliştilmektedir.

1.5.3.4. Umay: Altaylı kavimlere göre Umay çocukları ve hayvan yavrularını koruyan dişi tanrıdır (tanrıça).

Umay ismini Tonyukuk yazıtında şu ifadelerle görüyoruz. "Geri dönelim. Ere (?) nefsinin saklamak yektir dedi. Ben (ise) böyle derim! Ben Bilge Tonyukuk Altın ormanını aşarak geldik, İrtiş Irmağı'nı, geçerek geldik. (buraya) gelenler (=düşmanlar) cesur dedi (=demişler); (bizim geldiğimizi ise) duymadılar. Tanrı, *Umay* kutsal yer, sular (bizim için onlara) gaflet verdi. Neye kaçarız.(Onlar) çok diye niye korkarız. Az[ız] diye niye basılalım. Taarruz edelim dedim. Taarruz ettik, perişan ettik. Ertesi günü çok geldiler..."⁽¹⁶⁾

(15) Daha fazla bilgi için bkz. Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, TTK Yayınları, Ankara 1989, s. 432 v.d.

(16) Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, TDK Yayınları, Ankara 1987, s. 113-114.

Kültigin Yazıtı'nın doğu tarafınının 30-31. Satırlarında ise “babam hakan öldüğü vakit küçük kardeşim Kültigin yedi yaşında kalmıştı. Umay'a benzeyen annem hatunun taliine küçük kardeşim Kültigin er adını aldı. On altı yaşında amcam hakannın ülkesini, türesini böylece kazandı...”⁽¹⁷⁾

Umay'ı tanrıça veya dişi ruh olarak da ifade edebiliriz. Umay daha çok kadın ve çocukları koruyan tanrıça olarak bilinmektedir. Çocuk uykusunda gülüyorsa rüyasında Umay'ı gördüğüne, ağlıyorsa Umay'ın gittiğine yorulur. Umay çocuğu uzun süreli yalnız bırakırsa çocuğun hasta olduğuna inanılır. Bu durumla karşılaşıldığında kam/şaman çağrılır ve törenle Umay'ın çocuğu sahiplenmesi sağlanırdı. Divân-ı Lûgat-it Türk'te de “Umayka tabınsa oğul bolur” (Umay'a tapıldığında erkek çocuk olur) demektedir. Umay Kaşgarlı'ya göre aynı zamanda kadının doğumundan sonra çıkan “son”dur⁽¹⁸⁾. Yakut kadınları da bugün “son”a saygı gösterirler ve toplu halde giderek “son”u bir yere gömerler ve çevresini tütsülerler.

Umay, bazı efsanelerde “Humay Kuşu” olarak da tarif edilmiştir. “Humay kuşu maruf bir kuştur. Kuzgun büyüklüğünde olup, kanat uçları kara, başı yeşil olur. Yaşadığı yer havadadır. Yumurtasını havda yumurtlar ve yavrusunu da havada çıkarır. Hümay bazen yer yüzüne kırk arşın kadar yaklaşır ve geri döner. İşte o zaman bu kuşun gölgesi kimin üzerine cihanda padişah ya da çok zengin olur.”⁽¹⁹⁾

1.5.3.5. Suyla: Suyla adı verilen ruh, insanları korur ve yerde bulunur. Gözleri otuz günlük mesafeden görür, at gözlerine benzer. Ay ve güneşin kırıntılarında yaratılmış “suyla”nın görevi insanların hayatında ortaya çıkabilecek değişiklikleri haber vermek ve insanları göz altında bulundurmaktır. Âyin esnasında şaman göklere yahut yer altına giderken “suyla” şamanın yolunu kesen kötü ruhlara müdahale ederek onları kovar, “Yayı” ile birlikte kurbanın canını göklere götürür. Âyin esnasında “suyla” şerefine saç olarak “rakı” kullanırlar. Karlık adı verilen ruh “suyla”nın en yakın arkadaşıdır.

1.5.4. Türklerin Sosyal Hayatı:

Türklerin soysal hayatını tam anlamıyla ve eksiksiz kavrayabilmek için Türklerin toprağa bağlı olarak yaşamayı alışkanlık haline getirmemiş bir topluluk olduklarını bilmek zorundayız. Bu nedenle Türklerin, ortaya koydukları kültür de “yerleşik kültür” özelliği göstermez.

⁽¹⁷⁾ Aynı eser, s. 44.

⁽¹⁸⁾ Kaşgarlı Mahmut, *Divanü Lûgat-it-Türk*, I, s.123; Besim Atalay tercümesi.

⁽¹⁹⁾ İnan, *Şamanizm*, s. 37.

Bu anlayış ve düşünüş, Türklerde “töre” adı verilen sözlü yasaların yürürlükte kalmasını gerekli kılmış, bu yasaların kurallarını da toplumun yaşadığı sosyal ve doğal çevre oluşturmuştur. Buna bağlı olarak kesin ve değişmez hükümlerle hükmeden “hakan”lar tarafından yönetilmişlerdir. Hakanın sözleri kesin buyruklardır. Dolayısıyla suç ve ceza bağlamında ortaya çıkan hükümler de “töre” kurallarından başka bir şey değildir⁽²⁰⁾.

Orhun Kitabeleri’ne göre, Türk Bozkır Cemiyeti’nin yapısını şu şekilde tespit etmek mümkündür:

- 1) Oguş (aile),
- 2) Urug (aileler birliği),
- 3) Bod (boy, kabile),
- 4) Bodun (boylar birliği),
- 5) El (il, devlet, bağımsız topluluk, imparatorluk).

1.5.3.6. Oguş (=Aile): Bir topluluğun hukukî, siyasî ve sosyal durumunu anlamak için önce o topluluğun küçük bir nüvesi durumunda olan aileye bakmak lâzımdır. Küçük bir aileyi incelemek aslında o topluluğu incelemek demektir. Çünkü toplulukları aileler meydana getirmektedir. Daha doğrusu aile, topluluğun en üst kademesinde bulunan devletin küçük bir modelidir. Ailede çocuklar üzerinde babanın otoritesi, devleti yöneten hükümdarın millet üzerindeki otoritesine benzemektedir. Türklere göre gök kubbesi devletin, çadır ise ailenin birer örtüsü idi. Gök altında devlet, çadır altında ise aile düzeni yer alıyordu. Bu sebeple, eski Türkler’de devlet düzeni ile aile düzeni arasındaki benzerlik çok canlı idi. Nitekim Türk ailesinde koca-karı ilişkisi ile devlette kagan-hatun ilişkisi arasında pek fark yoktu. Türk ailesinin temelinde görülen hukuki ve sosyal ortam, hiç şüphesiz en yüksek devlet düzeninde de kendini göstermektedir⁽²¹⁾.

“Oguş” kelimesi Orhun Kitabeleri’nde geçer. Yapılan tercümelerinde, bu kelimeye çeşitli anlamlar verilmiştir. Kabile, boy, soy, akraba, nesil, aile gibi. Aynı kelime “Divanü Lûgat-it-Türk”ün tercümesinde de oymak, hısım, akraba olarak gösterilir. Ayrıca, çeşitli araştırmalarda, Uygurlar’da da kan bağı ile bağlı olan küçük birliklere “oguş” dendiği ileri sürülmüştür.

⁽²⁰⁾ Örneğin, Türklerde “hapishane” gibi bir olgudan bahsedemeyiz. Çünkü yerleşik olmayan bir toplum olduklarından hapishanelere cezalarını çekmek üzere insanları yerleştirip, onları beklemek Türkler için imkânsızdır. Bu nedenle cezaların hemen hemen tamamı fizikseldir.

⁽²¹⁾ Abdülkadir Donuk, “Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Aile”, *İÜ Tarih Dergisi*, sayı: 33 (Mart 1980/81), İstanbul 1982, s. 147.

Türkler’de aile tipi, kan akrabalığı esasına dayanıyordu. Aile, “pederî” tipte yani çeşitli topluluklarda görüldüğü gibi sulta (zor, cebir)’ya dayanan “pederşahî” değil, velâyet (dost, yardımcı) esasında, “baba hukuku”nun hakim olduğu bir sistemde idi. (Ziya Gökalp bu tipe “pederî aile” adını verir. Ona göre, pederî aile ile pederşahî birbirinden çok farklı idi. Pederî ailede babanın eşi ve çocukları üzerinde yalnız demokratik hakları vardı. Pederşahî ailede ise, babanın evlâtları ve eşi üzerinde sultaya dayanan hakları vardı.)⁽²²⁾

Aile içerisinde evlenerek ayrı bir ev kuran oğullar arasında en küçük oğul, babasının evinde kalır ve baba ocağını devam ettirirdi. Bu yüzden hükümdar ailesinde en küçük erkek çocuğa “odtegin” (ocak prensi, ateş prensi) denilirdi. Türkler’de dıştan evlenme, “exogamie” esastı. Eski Türk toplumunda genellikle “monogamie” (tek eşlilik) görülür. Türklerde, -çok ender de görülmüş olsa- ölen kardeşin dul kalan karısı ile evlenme şekli mevcuttu. (Leviratüs). Leviratüs, kadının da istemesi halinde gerçekleşebilecek bir evlenme şeklidir. Kadın istemezse bu evlilik kesinlikle olmaz.

Eski Türk ailesi, geniş aile şeklinde değil, “küçük aile” (dar aile) tipinde idi. Halbuki diğer topluluklarda aile, doğrudan doğruya babanın veya büyükbabanın tam otoritesi altında yaşayan ortak mülkiyete dayalı, evlenen aile üyelerinin aile birliğini terk etmediği, sayısı çok fertlerden oluşmakta idi (geniş aile). Eski Yunan, Roma, Çin ve özellikle Slav aileleri bu tipte idi. Küçük aile veya dar aile ise, anne, baba ve çocuklardan kurulu bir sosyal topluluktan ibarettir. Eski Türk topluluklarında aile tipinin küçük aile olduğu bazı tarihî kayıtlarla da belirlenmiştir.

Türkçe’de bir erkek ile bir kadının aile kurma işlemine verilen isim, yani evlenme deyimi de, evlenen erkek veya kızın baba ocağından ayrılarak ayrı bir ev (aile) meydana getirdiğini göstermektedir. Bunun mazisi de, Göktürkçe kitabelere kadar inmektedir.

Türkler’de aile, törenle yapılan evlenme sonucunda kurulurdu. Evlenmede diğer bir özellik, kız evinin oğlan evinden “kalın” istemesi geleneğidir. Kalın; kadının doğrudan kendisine erkek tarafından verilen çeyizdir. “Kalın”ı verilen gelin, “kalın”ı veren ailenin “eşit üyesi”dir. Türkler’de “kalın”, yaygın olarak taksitle ödenirdi. Fakat kız kaçırarlara, bir ceza olarak olsa gerek, kalını peşin olarak ödeme zorunluluğu konmuştu. Kalın verme, 10. yüzyılda Oğuzlar’da da devam etmiştir. Verilen kalının cins ve miktarı ise, evlenenlerin servetlerine göre değişirdi⁽²³⁾.

⁽²²⁾ Kafesoğlu, *aynı eser*, s. 216.

⁽²³⁾ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, s. 256.

1.5.3.7. Urug (=Aileler Birliği): Urug tabirinin sosyal yapıda neyi ifade ettiği, tam olarak açıklık kazanmamakla birlikte, “aileler birliği” anlamına alınması mümkündür.

1.5.3.8. Bod (=Boy, kabile): Aileler veya urugların bir araya gelmesiyle oluşuyorlardı. Başında, boydaki iç dayanışmayı sağlayacak ve gerektiğinde silahla boyun menfaatlerini koruyacak bir “bey” bulunurdu. Belirli bir arazisi ve savaş gücü vardı. Bir siyasî birliğe dahil olmuş boya “ok” deniliyordu.

Boy beylerinin seçiminde, malî güç, doğruluk ve cesaret gibi özellikler ön plânda tutulurdu. Bu özelliklere sahip kimseler arasından seçimle işbaşına getirilen kişi “bey” olurdu. Seçici kurul, boyu meydana getiren aile ve soyların temsilcilerinden kuruludur. Bu da eski Türk devletlerinde var olan meclislerin (toy), küçük çapta benzerinden başka bir şey değildir.

1.5.3.9. Bodun (=Boylar Birliği): Başında genellikle arazinin büyüklüğüne ve halkının çokluğuna göre, yabgu, şad, ilteber gibi ünvanlar taşıyan idareciler bulunurdu. Bodunlar bağımsız veya bir “il”e bağlı olabilirlerdi. Boylarda soy ve dil birliği hâkim olduğu halde, bodun’lar daha çok sıkı bir işbirliğinin meydana getirdiği siyasî topluluklardır.

1.5.3.10. Devlet (=El, İl): Eski Türk ilinde idare, kesin şeklini devlet bünyesinde kazanmaktadır. Boy ve bodunların başkanlarının yasama ve yürütme sorumlulukları bütün ülkeyi kapsamak üzere “Hakan”(Kagan)a intikal etmektedir. Ülke çapında vergi ve asker toplama, orduyu düzenleme, sevk ve idare etme yetki ve hakları hükümdara geçiyor ve gerekirse; törede yenilikler yapma hakkı, il’in idarî, malî, kültürel işlerini düzenleme yetkisi de hükümdar aracılığıyla meclise veriliyordu.

Eski Türk cemiyetinde siyasî teşkilâtlanmanın en üst kademesini teşkil eden “İl”, Willhelm Thomsen’e göre; “siyasî bakımdan bağımsız, muntazam teşkilâtlı millet” demektir.

BÖLÜM 2

TÜRK MİTOLOJİSİNDE YER ALAN BELLİ BAŞLI UNSURLAR (KAVRAMLAR)

2.1. Hayvanlar

2.1.1. Geyik: Geyik motifi Türk efsânelerinde değişik şekillerde karşımıza çıkar. Göktürkler'in Türeyiş Destanı'nda bir dişi kurt, bir çocukla birlikte mağaraya giriyor ve orada yaşıyor; Dede Korkut Kitabı'nda Bamsı Beyrek, geyik kovalayarak, nişanlısı banı Çiçek'in otağının önüne gidiyor.

Geyik Türk Destanları'nda, dağların, vadilerin ve sarp kayalıkların görünüp kaybolan sihirli ve en güzel hayvanlarından. Kurt göklerin, ala geyik ise yerlerin sembolü ve ruhu gibidir.

Güney Sibirya'da yaşayan Baraba-Om Türkleri'nin Radlof tarafından derlenmiş "Yestey Mönkö" masalında geyik şöyle anlatılmaktadır: "Geyik-kız, yeraltının bittiği yerde oturuyordu. Yestey Mönkö adlı bir yiğit, geyik-kızı bir gün yer yüzünde gördü. Yedi yıl yorulmadan ve yılmadan geyiğin peşine düştü ve kovaladı. (Bu kovalama yer altına doğru bir kovalamaydı.) En sonunda onu bir taş evde yakaladı ve geyik-kızla evlendi. (Burası yerin bittiği yer olabilir. Benzeri taş eve Oğuz Kagan Destanı'nda da rastlamaktayız.) Yer Kara-Alp adlı bir yer ruhu ise, onlara düşman oluyor. Geyik-kız, Yer Kara-Alp'in baldızı imiş. Bundan sonra savaş hazırlığı başlar. Geyik-kız da kocası gibi silahlı imiş."

Konuşan geyikler de Türk mitlerinde görülmektedir. "Yavrusu kötürüm olan bir geyik, kimsesiz bir yiğide geliyor ve ondan kötürüm yavrusu için ilaç istiyor. Yiğit de gerekli ilacı veriyor ve yavru iyileşiyor. Bundan sonra da geyik yiğide çeşitli iyilikler yapmaya başlıyor."

"Ala-geyik" tüyelerinin arasında beyaz benekler olan geyiktir ve Türk Halk Edebiyatı'nda da önemli yeri olan bir türdür. Orta Asya Türk Halk Edebiyatı'nda da bu geyiğin çok daha farklı mitolojik türlerine rastlayabiliyoruz.

Geyik esaslı kayıtlara baktığımızda, geyiklerle ilişkilendirilmiş atasözleri de görebiliyoruz: "Bu dağda durarak, öbür dağa göz diken geyik ölür." Anadolu'da görülen basma mevlüt kitaplarının içinde de nazım şeklinde yer alan "Hikâye-i Geyik" bölümleri vardır.

Ali Rıza Yalgın (Yalman)'ın, Binboğa Türkmenlerinden derlediği geyik hikâyesi kısaca şöyledir: “ Nurhaklı bir yiğit ava gidiyor. Bir geyik sürüsüne rastlıyor. Sürünün yanında da bir “Koca Adam” görüyor. Yiğit, geyiklere saldırıyor. Koca, bir geyik oluyor. Yiğit de kaçıyor...” Bu hikâyeyi anlatan Nurhaklı geyik avcısı, şu atasözlerini de sıralamaktadır: “Geyiğin avına biyol (bir kez) giden, bir daha tövbe eder.” “Geyiği iyi sayarlar, onun piri varmış.” “Bir adam su içen geyiğe bir ok atmış, geyik hemen ak sakallı koca olmuş.” “Davarın uğruna bir geyik çıkar-sa, o obaya zeval olmaz.”

Gene Nurhaklı geyik avcılarının anlattığı bir başka geyik efsânesi de şöyledir: “ Yusuf adlı bir avcı, geyik avına gitmiş. Geyik sürüsünün yanında, ak sakallı bir koca görmüş. Koca, Yusuf'a; beni kimseye söyleme, sana bir çebiş vereyim demiş. Fakat Yusuf dinlemeyip, sürüyü talana başlamış. İşte o zaman “koca” bir geyik tekesi oluyor ve Yusuf'a “yuf” diyor. Yusuf kayalardan düşerek ölüyor...”⁽²⁴⁾

Yukarıda anlatılan efsâneler ve dillendirilen öz deyişlerde “geyik donuna girme” motifine de rastlamaktayız. (Don değiştirme ya da dona girme hakkında ileride daha geniş bilgi verilecektir.)

2.1.2. Kurt: Tarihte büyük devletler kurmuş olan Türklerde “kurt”, tuğlar ve bayrakların tepesinde yer almak şekliyle bir devlet sembolü haline dönüşmüştür.

Orta Asya Türk Halk Edebiyatı'nda kurt, çoğu zaman erkektir. Büyük devletler kurmuş olan Türkler'de ise –örneğin Göktürkler'de- kurt dişi ve büyük anne görünümündedir.

Oğuzlar'da “kurt”un solucan anlamına gelen kelimeyi karşıladığı, vahşi hayvan anlamında kurt'u karşılayan kelimenin “böri” olduğunu da görüyoruz. Kutadgu Bilig'de de kurt, solucansılar için kullanılmıştır. Yine Kutadgu Bilig'de hakan anlamına “Gök-börü” deyimini görürüz.

2.1.3. Doğan ve Kartal: Doğan, Türkler tarafından daha çok avcılıkta kullanılan bir hayvandır. Türkler her tür doğana ayrı ayrı adlar vermişlerdir. Tuğrul, çağrı, sungur, şahin, laçın gibi doğan adları insanlara da öz ad olarak verilmiştir.

(24) Ali Rıza Yalgın (Yalman), *Cenupta Türkmen Türkmen Oymakları, II*, Ankara 1977, s. 398-400.

“Hacı Bektaş Veli, bir güvercin donuna girip, Anadolu’ya (Rum’a) geliyor. Bunu gören Anadolu’nun yerli dervişlerinden “Doğrul Baba” bir doğan donuna giriyor ve Hacı Bektaş’ı yakalamak istiyor. Ancak, Hacı Bektaş silkinerek yeniden insan olup Doğrul Baba’nın boğazından tutuyor. Böylece kendisine biât ettiriyor...”

“Ölen yiğitlerin ruhlarının, bir doğan olup göğe uçtuğu” ifadesi Türk efsânelerinde de yer almaktadır.

M.S. 552-744 yılları arasında, Göktürk Devleti’nin idaresinde Bar-Köl bölgesinde yaşayan Şato Türkleri’nin başkanı için, “Şato (Türklerinin başkanı) kartal yuvasında doğdu.” şeklinde bir belge Çin yıllıklarında yer almıştır⁽²⁵⁾.

2.2. Gök: Orhun Kitabeleri, “Yukarıda mavi gök, aşağıda yağız yer yaratıldığında, ikisi arasında kişiöğlü (insanoğlü) yaratılmış. İnsanoğlunun üzerine de atalarım Bumin Kağan ve İstemi Kağan oturmuşlar” cümleleriyle başlar. Altay ve Kırgız destanlarında da “önce gök, sonra da yer yaratılıyordu.”

Göktürk Kitâbeleri’nde de “Tengri teg Tengri” tabiri vardır. Thomsen bu deymi “göğe benzer tanrı” şeklinde çevirmiştir.

Deli Dumrul da, adıyla anılan destanda “Yücelerden yücesin, kimse bilmez nice-sin, Göklü Tanrı” şeklinde yakarmaktadır.

Uygurca Oğuz Kagan Destanı’nda “Gök olsun çadırımız, güneş de bayrağımız.” demektedir Oğuz Kağan.

Dokuz sayısı Türklerin en eski ve en kutlu sayılarıdır. Doğu Türkleri’ne göre gök 9 kattır. Altay destanlarında da “12, 16 ve 17 katlı göklere” rastlarız. Batı Türkleri’nde ise gök 7 kat idi.

Manas Destanı’nda Manas Han şöyle and içiyordu: “Göğsü tüylü yağız yer beni vursun; dipsiz yüksek mavi gök, keskin ay baltam beni parçalasın.”

2.2.1. Göğün (ve Yer’in) Katları: Eski Türklerde Gök, Batı Türklerine göre 7, Doğu Türklerine göre ise 9 kat idi. Buna benzer ayrılık Doğu Sibirya Şamanizm’i ile Batı Sibirya Şamanizm’i arasında da görülür. Batı Göktürk Kaganı İstemi, Bizans İmparatoru’na yazdığı bir mektupta “yedi iklim hükümdarı” olduğunu söylüyordu.

(25) Ögel, *Mitoloji, II*, s. 131.

Eski Türk inancında yer de 7 kattır. Böylece gök ve yerin toplamı 14 kat yapmaktadır. Günümüze yakın zamanlara ait söyleyişlerde bile bu sayılar yer almaktadır. Nitekim Bosnavî;

“Yedi yer, yedi gök bünyâd olmadan
Ay ile gün, yıldız icâd olmadan
Dünya dedikleri, abâd olmadan,
Kibledir Muhammed, secdemdir Ali!” deyişiyile âdeta bu eski Türk anlayışına gönderme yapmaktadır.

2.2.2. Göğe Dua: Türk Mitolojisi’nde yer alan pek çok Yaratılış Destanları ve efsanelere göre Tanrı önce yeri sonra da göğü yaratmıştı. Manas Destanı’nda Manas and içerken “Göğsü tüylü yağız yer beni vursun, dipsiz yüksek mavi gök, keskin ay baltam beni parçalasın.”

BÖLÜM 3

DESTANLAR

Milletlerin, tarihi açık-seçik bilinmeyen devrelerindeki hayatlarını yakından ilgilendiren ve daha sonraki yaşayışları üzerinde de izler bırakan savaşları, zafer ve mağlubiyetleri, göçleri, kıtlık ve daha başka felâketleri ya da mutlulukları din, fazilet ve millî kahramanlık maceraları şeklinde anlatan manzum hikâyelerdir.

Destanlar, efsanevî devirlerden sonraki zamanlarda doğarlar ve pek çok mitolojik unsurları ihtiva ederler.

Destanlar, insanın meydana getirdiği ilk sanat eserleri arasında yer alır. Ancak destanlar ferdî eserler değildir. Konularını ve o konu etrafındaki kahramanlarını, hatta kahramanların maceralarını milletin ortak hayali yaratır. Bu sebeple 200 beyitlik bir destan, yıllar sonra karşımıza 2000 beyitlik bir destan olarak çıkabilir. Destanlarda beyit sayısı eksilmez daima artar. Bu da destanların halk arasında gördüğü ilgiyle doğrudan orantılıdır. Çünkü halk sevdiği kahramana hayalinde yaşattığı pek çok özellikleri de yakıştırır. Destanlar hem tarihî, hem de psikolojik özellikler taşırlar. Tarihi vesika olarak destanları kullanmak istiyorsak, destanlardaki ilâveleri gerçek olaylardan çok iyi bir şekilde ayırmalıyız.

Destanlar, sözlü olarak dilden dile geçer. Zaman içinde değişikliklere de uğrarlar. Bu destanlar toplanıncaya ve yazıya geçirilinceye kadar uzun bir “oluş devresi” geçirirler. Nihayet bir şair çıkıp sözlü ve parça parça olan bu halk ürünlerini toplar, bir araya getirir, özel üslûbuyla işler, ona edebî kimliğini kazandırır. Böylece bir “millî destan” doğmuş olur.

3.1. Millî Destan

Eski Yunanlılar (Gılgames, Odessa, İlyada), İranlılar (Şehnâme), Hindliler (Ramayana, Mahabarata), Finliler (Kalavela), Cermenler (Niebelungen), Ruslar (İgor), Fransızlar (Chansons de Geste) gibi milletlerin tarihî kahramanlarından bahseden ve doğrudan doğruya o milletin sinesinde fıskırmış millî destanları vardır. Bütün bu destanlar, millet tarafından oluşturulmuş, sadece kişiler tarafından kaleme alınmıştır. Millî destanda başlıca şu özellikler bulunmalıdır:

Ortaya koyanı millet yani toplum olmalıdır. Destan, bir ferdin, bir sanatkârın değil milletin ortak dehâsının ürünüdür. Ortaya koyucusu ortak deha olduğu gibi, değerlendirilmesi de ortak zevkin süzgecinden geçmiştir.

Konusu millet hayatı olmalıdır. Bu bakımdan destan, millî kültür değerlerinin bir hazinesi, millî ve sosyal hayatın ayrıntılı bir tablosu demektir.

Büyük bir kahramanlık menkıbesi olmalıdır. Millî destanlar genellikle kahramanlık duygularının çok yüksek insanî özellikler olarak işlendikleri destanlardır.

a. Yüksek bir coşkunluk ifadesi taşınmalıdır. Bu gibi destanlarda coşkun bir hava ve yüksek perdeden söyleyiş insanı sürükleyip götürür.

b. Eserde tabiat unsuru da ön plândadır. Bu tabiat durgun ve sakin değil, tıpkı kahramanları gibi canlı ve aktif, hayata ve olaylara, hikâyeye adeta katılan bir tabiattır.

c. Tabiatın tamamlayıcısı olarak da hayvanlar büyük bir yer işgâl etmektedir. Öyle ki, kahramanların ağlaması, bağırması ve bir çok hareketleri hayvanlara benzetilerek bir meziyetmiş gibi aynı kelimelerde birleştirilir.

d. İçinde hızlı bir hayat tarzı hüküm sürmektedir. Zaman zaman bir tek cümle veya deyişle zamanların aşıldığını ve yılların üzerinden uçularak geçildiği görülür.

e. Tarihle ilgi vardır. Destan tarih değildir, ancak tarihe de tamamen kayıtsız değildir. Destan tarihten doğar ve tarihî bir olaya dayanır. Destan, tarihî olayların millet hayatında bıraktığı şiirleşmiş, sanat eseri haline gelmiş şeklidir de denilebilir. Destanların en önemli tarafı, tarihî olmalarından çok, milletin ortak vicdanından doğmuş olmalarıdır.

f. Bir coğrafya vardır. Tarihe dayanma özelliğinin yanı sıra bir de tarihî coğrafya vardır.

g. Uzun, büyük ve manzum eserlerdir. Fakat beyit sayısı sabit değildir. Artar, eksilmez.

h. Bir kahraman etrafında olaylar gelişir. Bu kahraman konuşulduğu, tanındığı çevrelerin şartlarını da şahsında barındırabilen bir kahramandır. Mükemmel denilebilecek bir dil özelliğine sahiptir. Destan dili, bağlı olduğu dilin en güzel örneğini teşkil eder. Bu dil, yüzyıllarca milletin ağzında süzüle süzüle adeta atasözleri ve vecizeler dizisi haline gelmiş bir dildir. Destan, dili bakımından mukaddes kitapların dilini andırır.

Destanların oluşmasında çekirdek, gelişme ve tespit olmak üzere üç aşama vardır. Milletin ilk zamanlarında onu toptan sarsan bir tarihî olay üzerine destan çekirdeği oluşur; sonra bu çekirdek uzun zaman bir destan devri yaşayan o millet tarafından yeni olaylarla geliştirilir; son olarak da bu gelişme tamamlandıktan sonra, fakat erimeden, canlı iken yazılı devreye geçilerek bir sanatkârın onu tespit etmesi gerekir.

Destanlarda başlıca şu iki unsur yer alır:

a. Destanlar, tarihî bir temel olaya dayanır. Bu olay tek ve derli toplu, ilgi uyandırıcı kahramanlık göstermeye müsait ve olağanüstü özelliklere sahiptir. Bir bütün olarak değil, bir takım bölümler halinde anlatılır.

b. Olay içinde genel ilgiyi üzerinde toplayan belli başlı bir tarihî şahıs vardır. Bu şahıs, destanı yaratan ırkın kahramanlık, sadakat, merhamet, vb. gibi bütün üs-

tün meziyetlerini şahsında toplar. Yaptığı büyük ve önemli işlerle milletin takdirini kazanır. O daima örnek insandır. Etrafındaki her şeye ve herkese hakimdir.

Destanlarda ikinci derecedeki şahıslar da önemlidir. Bunların her biri iyi veya kötü, ayrı bir davranış şeklinin (aşk, merhamet, kıskançlık, gayret, ihtiras, alçaklık, vs.) temsilcisidirler. Tanrılar, tanrıçalar, yarı tanrılar gibi, gerçek kişilerin kaderlerini tayin eden mitolojik varlıklar da destanlarda yer alır.

Destanlar, meydana geldikleri tarihte, ait oldukları milletin ortak ülküsünü belirtirler. Bu özelliklerinden dolayı, millet hayatında önemli yer tutarlar. Ayrıca milletin kendilerine güven duymalarını sağlar ve yeni nesillerde millî şuurun gelişmesinde yardımcı olurlar. Tarihî veya sosyal bir sebeple uzaklaşan millî benliğe yeniden dönüşü kolaylaştırırlar.

İki türlü destan vardır:

a. Tabîî Destan; yukarıdan beri özellikleri anlatılan destanlar bu türe girerler.

b. Sun'î Destan; yeni ve yakınçağlarda cereyan etmiş herhangi bir önemli tarihi olayın, bir şair tarafından tabîî destan kaidelerine uygun olarak kaleme alınması ile meydana gelen destanlardır.

Dünyada medeniyetler kurmuş pek çok milletin, kendine has orijinal destanları vardır. Bunlardan en eskisi, M.Ö. 1800 yıllarında yazıldığı tahmin edilen "Gılgames Destanı"dır. Eski Babilce yazılmış olan bu destan, 3000 mısradır ve Gılgames ile arkadaşı "Engidu"nun ölmezliği arayışlarını dile getirir. Uruk şehrinde çok uzaklardaki katran ağacını aramaya giden iki arkadaş, dağların ve ormanların bekçisi "Humumba" ile karşılaşır ve savaşarak onu öldürürler.

Anadolu'ya ait bir diğer destan, Hititler devrine ait Hititçe yazılmış "Kumarbi Efsanesi"dir. Anadolu efsanelerinden bazılarını eski Yunanlılar'da da görürüz. Eski Yunanlılar'ın sözlü geleneklere dayanan destanlarını, M.Ö. 850 yıllarında "İlyada" ve "Odessa" adı altında sanatkarâne bir şekilde "Homeros" kaleme almıştır. Hintliler'in "Mahabarata" ve "Ramayana" destanlarının kahramanları da insan ve hayvan şekline girmiş tanrılardır. Hint destanlarında din ağır basar.

Batılı milletler, 10-13. yüzyıllar arasında millî şahsiyet haline gelirlerken, destanlar da ortaya koymuşlardır. Fransızlar'ın "Chansonse de Geste"leri, 11-12. yüzyıllar arasında ortaya çıkmıştır. Almanlar'ın "Niebelungen" ve Finliler'in "Kalavela Destanları" 13. yüzyıla aittir. Ruslar'ın da "İgor" adlı bir prensin "Kuçak" adlı bir Hunlu ile savaşını anlatan destanları vardır. Firdevsî de, Türkler arasında pek meşhur olan "Şehnâme"sinde İranlılar'ın İslâmiyet öncesi kahramanlık ve mitolojilerini anlatmıştır.

3.2. Türk Destanları

Eski Türk Destanları'nın bugün elimizde bulunan parçaları çeşitli kaynaklardan derlenmiştir. Bu kaynakların en önemlileri, eski Çin yıllıklarıdır. Arap, İran tarihi ve edebiyatına ait el yazması eserlerde, Bizans tarihleri gibi bazı kaynaklarda da Türk destan parçaları yer alır. Destanlarımızın diğer mühim bir kısmı da bizzat Türk aydın ve yazarları tarafından tarihin çeşitli devirlerinde türlü sebeplerle, çeşitli dil ve yazılarla yazılı edebiyata geçirilmiştir.

Bu destanlardan bazıları Çin, İran, hatta Türk yazmalarına, Türk milletinin tarihi sanılarak alınmıştır.

Türk destanlarından çoğu, yazılı edebiyata, oluştukları tarihten çok sonra geçmiştir. Ancak destanlar, halk dilinde asırlarca yaşadıktan sonra yazıya geçirilmişlerdir. Bu zaman içinde destanlar Türklerin duygu, düşünce, görgü, hayâl ve hatıralarıyla zenginleşir. Tarihin ister istemez birbirine benzeyen nice kahramanları ve kahramanlık olayları, bu destanlarda birbiriyle kaynaşmış ve tarih içinde Türk fazilet ve kahramanlığını özetleyen birer örnek olmuştur.

Aslında, bir destanın doğduğu zamanla yazıya geçirildiği zaman arasındaki mesafe ne kadar olursa olsun, destan meydana geldiği çağın ürünüdür. Yani destanları kaleme alındığı veya dinlendiği çağlarda değil, ortaya çıktığı çağların şartlarında düşünmek zorundayız. Çünkü destanların temel olayları doğdukları devre aittir. Aradan geçen asırlar, bu ana olayları ya halk dilinde yaşayan eski destan ve efsane miraslarıyla süsler veya az çok değiştirip zenginleştirir. Fakat destanlardaki ana olaylar daima korunur. Türk destanları genellikle Türk tarihinin ilk devirlerini hikâyeye eden eserlerdir.

Türk Destanları iki bölümde incelenebilir:

3.2.1. İslâmiyetten Önceki Türk Destanları

Bu destanlar, Saka, Hun, Şu, Göktürk ve Uygur devirleri ile ilgili destanlardır. Alp Er Tonga ve Şu devreleri hakkında bilgimiz yok denecek kadar az olmasına rağmen Hun, Göktürk, Uygur devreleri hakkında sağlam tarihî bilgilerimiz olduğundan, bu devrelerin destanlarını tarihî gerçekler ile karşılaştırma imkânına sahibiz.

3.2.1.1. Yaratılış Destanı: Türklerin, dünyanın yaratılışı hakkındaki duygu ve düşüncelerini, bu konudaki görüş ve inançlarını anlatan bir destandır. En doğru ve eksiksiz metni, Prof. W. Radloff tarafından tespit edilmiştir.

“Daha yer ve gök yaratılmadan evvel, her şey sudan ibaretti. Ne toprak, ne sema, ne güneş, ne de ay vardı. Bütün tanrıların en büyüğü, her mevcudun başlangıcı ve âdem oğlunun cediti “Tanrı Karahan” evvelâ kendisine benzer bir mahlûk yarattı ve

ismine “kişi” dedi. “Karahan” ve “kişi” iki siyah kaz gibi rahatça su üzerinde uçuyorlardı. Fakat kişi bu mesud sükûnetten memnun değildi. O, “Karahan”dan daha yükseğe uçmak istiyordu. Bu küstahlığı sebebiyle uçmak için lâzım olan kuvveti kaybederek, derin ve sonsuz suya yuvarlandı. Tehlike içinde hemen boğulacak bir halde Tanrı Karahan’dan imdat diledi. Karahan, Kişi’ye derinlikten yükselmesini emretti. Kişi yükseldi. Bunun üzerine kişi’nin üstüne oturarak batmaktan kurtulması için denizden bir yıldız yükseltti. Kişi artık uçmağa muvaffak olamadığından, “Karahan” arzı yaratmak tasavvurunda bulundu. “Kişi”ye suyun dibine dalarak dipden toprak çıkarmasını emretti ve çıkan toprağı su yüzüne serpti. “Kişi” toprağı sudan çıkarınca onun bir kısmını kendisine gizli bir arz yapmak için ağzına sakladı. Fakat yukarı çıkınca ağzındaki toprak o kadar şişti ki, eğer “Tanrı Karahan” tükürmesini emretmeseydi, artık nefes alamayarak boğulacaktı. Karahan’ın yarattığı dünya dümdüz bir sahadan ibâretti; lâkin “Kişi”nin ağzından çıkan toprak her tarafa fırlayarak bütün arzı bataklık, tepeciklerle örttü. Bunun üzerine çok hiddetlenen “Karahan”, bu itaatsiz “Kişi”ye “Arlık” lâkabını verdi ve onu “Nur ve Ziyâ” dairelerinden kovdu, ondan sonra arzda yerleşebilecek başka adamlar yarattı. Dokuz dalı bir ağacı yerden bitirerek her bir dalın altında bir adam yarattı ki, bunlar, dünyadaki dokuz insan cinsinin cedleridir.

“Arlık” arzın bu yeni sâkinlerinin o kadar güzel ve iyi olduklarını görünce, onları kendisine vermesini “Tanrı Karahan”dan istedi. “Karahan” razı olmadı, lâkin “Arlık” onları fenalığa sevk ederek zorla kendisine çekmeyi biliyordu. “Karahan” “Arlık”ın bu aldatışlarına kolayca kapılan bu ahmaklara çok kızdığından bundan böyle insanoğlu’nu kendi haline terk etmeğe karar verdi. “Arlık”ı yeniden lânetleyerek yeraltı karanlık âleminin üçüncü tabakasına kovdu, kendisi için de semânın onyedinci tabakasını bütün sâkinleriyle birlikte yarattı ve böylece semânın en yüksek tabakasını ikâmetgâh olarak seçti. Kendi başlarına kalan insanlara hâmî ve muallim olarak, büyük “May-tere”yi geri gönderdi. “Arlık” güzel semâyı görünce o da kendisi için bir semâ yaratmağa karar verdi ve bu maksatla “Karahan”ın müsâdesini aldıktan sonra, kendi teb’asını -yani aldattığı fena ruhları- orada iskân etti. Fakat bu fena ruhlar, Karahan’ın yarattığı arzdeki insanlardan çok iyi yaşıyorlardı. Bu hal “Karahan”ın canını sıktı. “Arlık”ın semâsını yıkmak için kahraman “Mandişire”yi gönderdi. O’nun kuvvetli mızrak darbeleri altında, gök inlediği zaman, “Arlık”ın semâsı parça parça yarılarak toprağa düştü, o zamana kadar düz olan arz, düşen yıkıntılar sebebiyle bozularak, büyük dağlar, derin boğazlar, balta girmez ormanlar vücûde geldi. “Karahan” “Arlık”ı arzın en derin tabakasına sürdü ki, orada ne güneş, ne ay, ne de yıldız ziyâsı vardı. “Karahan” ona, dünyanın sonuna kadar orada oturmasını emretti.”

Görüldüğü gibi gerek bu üstûrede, gerekse bu üstûrenin muhtelif şekillerinde ara sıra, İslâmiyetin ve daha ziyâde “Budizm”in tesirlerine rastlanır. Meselâ; yukarıdaki üstûrede “Mandişire” ve “May-tere” adlarında “Budizm” tesirleri açıktır. İşte bu

üstûreye göre halen “Tanrı Karahan” on yedinci kat gökte yaşamakta ve oradan kâinatı idare etmektedir.

Ondan sonra sırasıyla üç büyük ulûhiyet (Allahlık sıfatı, Tanrılık vasfı) daha vardır ki, bunlardan “Bay Ülgûn” (Bay-Ülgen) on altıncı katta Altın Dağ’da altın bir taht üzerinde oturur. Yedinci katta “Gün Ana” yâni “güneş”, altıncı katta “Ay Ata” vardır.

İşte daha birçok tafsilâtı olan bu kozmogoni “Geneolojik” yani “Sülâlenâme” şeklinde ve “Menkıbevî-Tarihî” bir mahiyette olan Türk Destanı’nın bir nevi başlangıcıdır.

3.2.1.2. Alp Er Tonga Destanı: Türk tarihinin ilk destanıdır. Kahramanı Alp Er Tonga isimli büyük bir Türk ve Turan hükümdarıdır. Alp Er Tonga, M.Ö. 7. yüzyıldaki Türk-İran Savaşları’nda ün kazanmış, İran ordularını defalarca mağlup etmiş, sonunda İran hükümdarı Keyhüsrev tarafından hile ile öldürülmüştür. Onun ölümünden sonra da Saka Devleti eski büyüklüğünü kaybetmiştir.

Bu kahraman hakkında Türkler arasında söylenen destanlar, zamanımıza kadar ulaşmamış olmakla birlikte, daha sonra devlet kurmuş Türk ailelerinin Alp Er Tonga’yı en eski ataları diye tanıdıklarını gösteren tarih kayıtları vardır.

Alp Er Tunga Destanı, Yaradılış Destanı’ndan sonra bilinen ilk büyük ve millî Türk Destanı’dır. Fakat bu destan kesin bilgilere sahip olduğumuz söylenemez. Türk boyları arasında söylenegelen bu destan, zaman içinde tesirini kaybetmiş, belki de özellikle Oğuz Kağan Destanı’nın etkisiyle unutulmağa bile başlanmıştır.

Alp Er Tunga Destanı hakkındaki bilgilerin en önemli kaynağı Divan-ı Lugat-it Türk’tür. Milâttan sonra on birinci yüzyılda Kâşgarlı Mahmut tarafından yazılan bu eserde, Destanın, büyük bir ihtimâlle son kısımlarına ait bir ağıt (sagu) yazılı olarak verilmektedir.

Bu Türk Beğlerinde atı belgülük
Tunga Alp Er idi katı belgülük
Bedük bilgi birle öküş erdemi
Biliglig ukuşlug budun ködremi
Tacikler ayur ânı Afrasyab
Bu Afrasyap tutdı iller talab

(Alp Er Tunga, Türk Beyleri içinde adı ve kutsallığı bilinen ve tanınan bir yiğit idi; geniş bilgisinin yanında sayılamayacak kadar çok erdemi vardı: bilgiliy-

di, anlayışlıydı, meziyetleri çoktu. İranlılar ona, Afrasyab adını vermişlerdi. Afrasyab dünyaya hükmetti) anlamına gelen bu ağıttan, Alp Er Tunga'nın, İranlılar tarafından da çok iyi tanındığı anlaşılmaktadır. Nitekim Firdevsî de Şehnâme'sinde Afrasyab'ın kahramanlıklarından söz etmektedir. Firdevsî, Şehnâmesi'nde başka bir ırkın destan kahramanından bahsetmek zorunda kalmışsa, o kahraman çok büyük olmalıdır. Şehnâme'ye göre, önce Turan ülkesinin şehzadesi sonra da hakani olarak adı geçen Alp Er Tunga İran-Turan savaşlarının çok ünlü Turan kahramanıdır. Babasının öğüdünü tutmuş ve o zaman güçlü bir ülke olan İran'a savaş açmıştır. Selvi gibi uzun boylu, kolları ve göğsü aslana eş güçte ve fil kadar güçlü bir yiğitti, İranlıları yendi. İran hükümdarını esir aldı.

İran ülkesinde birçok padişahlıklar bulunuyordu. Bunlardan biri de Kabil Padişahlığı idi ve başında da Zâl adlı biri vardı. Kabil Padişahı Zâl, Alp Er Tunga'nın elinde esir olan İran Hükümdarını kurtarmak için Turan ülkesine yürüdü. Alp Er Tunga'yı yendi ama hükümdarını kurtaramadı. Zaman geçti. İran ülkesine hükümdar olan Zev de öldü. Bunu fırsat bilen Alp Er Tunga İran'a bir daha savaş açtı. O zamana kadar Zâl da yaşlanmıştı. Kendi yerine, Alp Er Tunga'ya karşı oğlu Rüstem'i yolladı. Savaşların çoğunu Rüstem kazandı bir kısmını Alp Er Tunga kazandı.

Bu savaşlar sürüp giderken, İran'ın, hükümdarı bulunan Keykâvus, oğlu Siyavuş'u ve Zâloğlu Rüstem'i gücendirmişti. Gücenmenin sonucu olarak şehzade Siyavuş kaçıp Alp Er Tunga'ya sığındı. Orada uzun zaman kaldı, hattâ Türk yiğitlerinden birinin kızıyla evlendi, Keyhüsrev adında da bir oğlu oldu.

Keyhüsrev büyüyünce, İranlılar onu kaçırıp hükümdar yaptılar. Keyhüsrev, Zâloğlu Rüstem'i hoş tutup, gönlünü aldı ve Alp Er Tunga'nın üzerine gönderdi. Yine birçok savaşlar oldu. Çoğunda Alp Er Tunga yenildi. Ve en sonunda Alp Er Tunga iyice yoruldu, ordusu dağıldı, askeri kalmadı. Tek başına dağlara çekildi. Orada, bir mağarada tek başına yaşadı. Fakat günün birinde izini keşfedip yerini buldular. Alp Er Tunga suya atlayıp kurtulmak istediysen de daha önce davranan İran askerleri yetişip saldırdılar. Yiğitçe vuruştular ama ihtiyardı, yorgundu ve tek başınaydı. Kahramanca can verdi.

Prof. Zeki Velidî Togan'a göre M.Ö. dördüncü yüzyıla kadar yaşamış olan ve M.Ö. yedinci yüzyılda Orta Tıyânşan çevresinin en güçlü devleti olarak gelişmiş bulunan, Hunlar'dan önceki büyük Türk Devleti Şu veya Saka adını taşımaktadır. Bu Türk Devleti, birçok kavimler üzerinde egemenlik kurmuş olup Güney Rusya'yı da içine almak üzere Doğu Avrupa'ya kadar yayılmıştır. Bir kısım tarihçiler Doğu Avrupa bölümündeki Sakalar'a İskit, Orta Asya ve Azerbaycan çevresindekilere Saka adını vermektedir. M.Ö. yedinci yüzyılda en güçlü ve en parlak devrini yaşamış olan bu Türk İmparatorluğunun Hakani ise Alp Er Tunga'dır.

Divan-ı Lugat-it Türk'te, Alp Er Tunga için söylenen ağıtlardan (Sagu) bazı parçalar kaydedilmiştir. Alp Er Tonga'nın öldürülmesi üzerine söylenen "Sagu" şöyledir:

Alp Er Tonga öldümü
Issız ajun kaldımu
Ödleğ öçin aldımu
Emdi yürek yırtılır.

(Yiğit Er Tonga öldümi
Fena dünya kaldımı
Zaman öcünü aldımı
Şimdi yürek parçalanır.)

Ulşıp eren börleyü
Yırtın yaka ırlayı
Sıkırıp üni yurlayı
Sığtap közi örtilür.

(Adamlar tıpkı kurt gibi uluyorlar
Seslerinin bütün kuvvetiyle haykırıp
Yakalarını yırtarak bağışıyorlar
Gözleri kapanıncaya kadar ağlıyorlar.)

Bardı közim yarukı
Aldı özüm konukı
Kanda erinç kanıkı
Emdi adın udgarur.

(Gözüm ışığı söndü
Bununla birlikte ruhum da gitti
Şimdi o nerelerdedir?
Beni o uykudan uyandırıyor.)

Ödleğ yarağ közetti
Oğrı tuzak uzattı
Begler begin azıttı
Kaçsa kalı kurtulur.

(Zaman fırsat gözetti
Gizli tuzağını kurdu
Beyler beyini azıttı
Kaçsa nasıl kurtulur.)

Konglüm için örtedi
Yetmiş yaşığ kartadı
Keçmiş ödük irtedi
Tün kün keçüp irtelür.

(Gönlüm için için yandı
Olmuş yaranın başı açıldı
Geçen zaman aradı
Felek durmadan onu kovalıyor.)

3.2.1.3. Şu Destanı: Menkıbelere göre “Şu”, M.Ö. 4. yüzyılda yaşamış bir Türk hükümdarıdır. O'nun hayat ve hatırası etrafında söylenen bir menkıbe, Türkler arasında M.S. 11. yüzyılda yaşamış ve bu sırada Kaşgarlı Mahmud tarafından yazıya geçirilmiştir.

Şu Destanı'nda, Araplar'ın “Zülkarneyn” olarak adlandırdıkları “İskender” ile Türklerin hükümdarı olan “Şu” arasındaki mücadele dile getirilir. “Şu”, İskender'in orduları Semerkant'ı geçip de Türk yurduna doğru yöneldiğinde “Balasagun” yakınında “Şu Kalesi”nde oturmaktaydı. İskender ile Şu kuvvetleri arasında bir savaşın olup olmadığı konusu destanda kesinlik kazanmadığı halde, İskender ile Şu'nun daha sonra barıştıkları zikredilir.

Destana kahraman olarak adını veren Şu, sanıldığına göre M.Ö dördüncü yüzyılda yaşamış bir Türk Hakanıdır.

Destanda Makedonyalı İskender'in, İran üzerinden Asya'ya doğru yürürken yapılan savaşları ve bu savaşların Türklerle ilgili bölümü anlatılmaktadır. Türk boylarının oluşumu, Türklerin şehir hayatı yaşamağa başlamaları, aynı zamanda milletini geçici bir işgalden mümkün olduğu kadar can ve mal kaybına uğratmadan kurtarmak için düşünen bir Hakanın kaygıları da anlatılan destanın en büyük özelliği, daha sonraki Türk destanlarında gelişecek olan ana fiziği ve süslemeleri önceden işlemesidir.

Zeki Velidî Togan'a göre, destanda önemli bir yer tutan ve destanın geçiş dengesi olan İskender'in istilâsının aslında İskender'le ilgisi yoktur; daha önceki yüzyıllardan bir Aryanı istilâ ile ilgilidir.

Destanın kısa da olsa bir özeti Divan-ı Lugat-it Türk'de yer almaktadır.

Destanın Özeti:

“Şu Kalesi, Balasagun yakınlarında, genç bir Hakan olan Şu tarafından yapılmış bir kaleydi, fakat Hâkan'ın sarayı Balasagun'da idi. Kalede ve Balasagun'da, o çağların en güçlü, en büyük ordusu bulunuyordu. Şehir zengindi. Öyle ki, her gün, Şu Hakanın sarayının önünde, ordu beğleri için 365 nevbet vurulurdu.

Bu sıralarda, bir adına da Zülkârneyn denilen Makedonya Kralı İskender ünlü Doğu seferine çıkmış, Ön Asya'dan İran içlerine doğru önüne neresi gelmişe ordusunu yenmiş ülkesini ellerinden almıştı. İskender Semerkand'a kadar gelmiş burayı da geçip Türklerin yaşadığı ülkelere doğru ilerlemişti.

İskender'in, Balasagun'a ve Şu Kalesi'ne doğru yaklaşmakta olduğunu, genç Hakan Şu'nun gözcüleri gelip haber verdiler. Dediler ki:

“İskender denilen, gün batısından kopup gelen bir kral ordusuyla bize yaklaşmaktadır. Önüne gelen ülkeleri dize getirmiş yerle bir etmiştir. Bize ne buyursun? Savaşalım mı?”

Genç Hakan, ordu habercilerini dinlemez gibi göründü. Çünkü çok daha önce, en güvendiği yiğitlerden kırk kişiyi seçmiş, Hucend Irmağı kıyılarına gözcülük etsin diye göndermişti. Yiğitler kimseye görünmeden, gizlice gidip Hucend Irmağının kıyılarına yerleştikleri için ordu habercileri durumu bilmiyorlardı. Getirdikleri haberden, Hakanlarının telâş edip yerinden kımlıdamadığını gördükleri için de şaşmışlardı. Hakanın gönlü rahattı.

Hakan Şu'nun bir havuzu vardı; gümüşlendi. Bu işten çok iyi anlayan ustalara yaptırmıştı. Her yere taşınabilecek şekildeydi. Bunun için Hakan da gümüş havuzunu, sefere bile çıkarsa yanına alır, konakladıkları yerlerde içine su doldur-tur, kazlar ve ördekleri su dolu gümüş havuza salar, onlarla oyalanırdı, eğlenirdi.

Kazların ve ördeklerin gümüş havuzda yüzişlerini seyretmek Hâkan'ı dinlendirir, dinlenir iken seferle, milletin geleceği ile ilgili taşanları hazırlardı.

Haberciler geldikleri zaman yine gümüş havuzunda yüzen ördeklerle kazları seyredip dinleniyordu.

Habercilerin:

“Nasıl buyursunuz? İskenderle savaşalım mı?” diye sorup buyruk bekleme-leri üzerine onlara havuzu, havuzda yüzen kazlarla ördekleri gösterdi:

“Görüyor musunuz, Kazlarla ördekler suda ne güzel yüzüyor, nasıl dalıp dalıp çıkıyorlar?” dedi.

Haberciler, Hakanlarının bu sözünü garip karşıladılar; O’na kuşku ile baktılar. “Herhalde Hakanımızın hiç bîr hazırlığı yok ne yapacağını bilemiyor.” diye düşündüler.

Ama o sırada, İskender, Hucend Irmağı’nı geçmişti.

Vakit gece yansına geliyordu. Hucend Irmağı’nın kıyılarında gözcülük yapıp devriye gezen Genç Hakanın en güvendiği kırk yiğit yıldırım hızıyla atlanıp Şu kalesine geldiler ve gece vakti, İskender’in Hucend suyunu geçip Balasagun yolunda ilerlemekte olduğunu Şu’ya haber verdiler.

Daha önceki habercilerin haberlerini dinlerken kılı bile kıpırdamayan Hakan Şu, yiğitlerin sözü üzerine derhal ve gece yarısı göç davulunun çalınmasını emretti. Davulun çalınmasıyla birlikte, Doğuya doğru hızla yola çıktı.

Bu durum halkı şaşırttı. Hakanın, gündüzün hiç bir hazırlıkta bulunmadan böyle gece vakti göçü başlatması üzerine korktular. Ellerine ne geçtiyse toplayıp, buldukları ata atlayan millet Hakanla birlikte yola düştü. Sabah olurken, şehirde hemen hemen biç kimse kalmamıştı; bomboş ve dümdüz bir ova görünüyordu.

Bütün milletin, Hakan Şunun ardından gitmiş olmasına rağmen, gece vakti binecek hiçbir şey bulamayan yirmi iki kişi, ne yapacağını bilemeden Şu Kalesinde kalmışlardı.

Bu yirmi iki kişi, ne yapacaklarını düşünürken yanlarına iki kişi daha geldi. Kap kaçakları toplamışlar sırtlarına yüklenmişler, öyle taşıyorlardı. Yorgundular. Fakat pek duracağına benzemiyorlardı. Önceki yirmi kişi, bu yeni gelenlere bir yere gitmemelerini, kendileri gibi burada kalıp beklemelerini söylediler. Ayrıca:

“İskender dedikleri her kim ise, burada uzun müddet kalmaz: geldiği gibi geri dönüp gider. Burası bizim yurdumuz, yine bize kalır,” diye ısrar ettiler.

Bu yüzden bu iki kişinin adı “Kalaç” oldu kaldı; bu iki kişiden olan çocuklar ve torunları “Kalacı” adıyla anıldılar. Fakat bu iki kişi, öteki yirmi iki kişinin sözlerini dinlemedikleri, bırakıp gittikleri için İskender’in geldiğini görmediler.

İskender gelip de, uzun saçlı yirmi iki kişiyi görünce: “Türk mânend” “(Bunlar Türk’e benziyorlar) demişti. Bu yüzden yirmi iki kişinin soylarının adı “Türkmen” olarak kaldı. Giden iki kişi gittikleri için tamı tamına Türkmen sayılmadılar. Yirmi dört boydan yirmi ikisi “Türkmen”, kalan ikisi “Kalaç” diye bilindi.

Bu olaylar geliŒe dursun, öte yandan Œu Hakan ordusu ve yanında gidenlerle birlikte Çin sınırına kadar yürümüşlerdi. Çin'e yakın Uygur iline vardıklarında Œu, İskender'i artık karşılayabilecek durumda olduğunu, onu asıl merkezinden çok uzaklara çektiğini, kendi ırkdaşları arasında bulunduğu için İskender'den daha güçlü bir duruma geldiğini düşündü. Ve bir kısım askerini ayırarak, içlerinden en gençlerini seçerek İskender'in üstüne yolladı. Veziri, gidenlerin hepsinin genç olduğunu, tecrübelerinin olmadığını ileri sürdü. Başaramazlarsa sonucun kötüye varacağını söyledi. Œu Hakan vezirine hak verdi ve yaşlı, tecrübeli bir Subaşını askerleriyle birlikte gönderdi.

Bunlar, bir zaman sonra İskender'in gönderdiği öncü birliklerle karşılaştılar. Türk erleri, İskender'in öncü birliklerine bir gece baskını yaptı. Çok kanlı bir baskındı bu, ölüm kalım meselesiydi. İskender'in öncü birlikleri bozguna uğradı. Türk erlerinden biri, İskender'in askerlerinden birini bir kılıçta ikiye bölmüş, askerın kemerine bağladığı altın dolu bir kemer parçalanarak içindeki altınlar yere saçılmış ve İskender'in askerinin kanıyla bulanmıştı. Ertesi sabah güneş ışıklan bu kanlı altınları parıldattı. Bunu gören Türk erleri birbirlerine bakıp "Altın Kan! Altın kan!" diye bağırıştılar. O günden bu yana, bu baskının yapıldığı yere yakın bulunan bir dağın adı Altın Han Dağı oldu ve öyle söylenip geldi.

Baskından sonra Œu Hakan ile İskender bir daha savaşmadılar, barış yaptılar. Barışın sonu her iki taraf için de iyi sonuçlar verdi. Birbiri ardınca şehirler yapılmaya başlandı. Uygurlar ile öteki Türk kavimleri şehirlere yerleşti. Œu Hakan da Balasagan'a döndü. Œu kalesini sağlamlaştırdı, şehri geliştirdi. Bütün bunları yaptıktan sonra bir de tılsım koydu. Bu tılsım öyle bir tılsımdı ki her yanda duyuldu. Leylekler bu şehre geldikleri zaman tılsım yüzünden daha öteye geçemediler, şehri aşamadılar."

3.2.1.4. Oğuz Kagan Destanı: Bu destanın esası, Türkler'in hakimiyet ve saltanatını konu alır. Oğuz Han'ın bütün Türk kavimlerini bir araya toplayarak, Türk tarihinin en büyük devletlerinden birinin kuruluşunu, Türkler'in cihan hakimiyeti duygusunu ve başka milletleri idare etmek için yaratıldığı düşüncesini dile getirir. Bugün elimizdeki parça, hiç şüphesiz çok daha geniş ve zengin bir destandan yapılmış özetten ibarettir.

Oğuz Kagan Destanı'nın M.Ö. 2. yüzyıla ait olduğu sanılmaktadır. Yazıya geçirilişi ise ancak M.S. 14. yüzyılda olmuştur. Bu aradaki zaman içinde destan, asırlarca Türk halkı arasında devam ede gelmiş ve muhakkak ki bir takım değişikliklere de uğramıştır. Türkler islâmiyeti kabul ettikten sonra bu destana bazı İslâmî özellikler de girmiştir.

Oğuz Kagan Destanı, Türkler'in asıl büyük destanıdır. Biliyoruz ki, destan farklı, efsane farklı şeylerdir. Destandaki tarihî çekirdek efsânededir ya da net değildir. Oğuz Kagan Destanı'nda dikkate değer en başlıca unsur, bildiğimiz Türk efsânelerinde görülen üç temel unsurun; bozkurt, geyik ve ışık'ın bir arada olmasıdır.

Oğuz Kagan Destanı 600 yıllık bir gecikmeyle yazıya geçirilmiştir. Dolayısıyla bizim elimizde 600 yıl evveline ait kayıtlar bulunmaktadır. Oğuz Kagan Destanı'nın iki varyantı vardır. Biri Uygur Lehçesiyle, diğeri de Farsça yazılmıştır. Farsça varyant, Reşîd-üd Dîn⁽²⁶⁾'in kitabındadır. Reşîd-üd Dîn bir Moğol devri aydını olduğundan Türkler'e ait olan son derecede renkli bu destanı Moğollar'a mal eder.

Oğuz Kagan Destanı, bütün bir destan hayatının ve efsane geleneğinin alt-üst olmasına sebep olmuştur. Bundan sonra bütün araştırmacılar son 35-40 yıla gelinceye kadar Reşîd-üd Dîn'in bu maledişi yüzünden Türk ve Moğol topluluklarını karıştırmış, bazan Moğol'a Türk, Türk'e de Moğol demek gafletine düşmüşlerdir.

Reşîd-üd Dîn müslüman olduğu için, kaleme aldığı Oğuz Kagan Destanı'nda ne kadar müslümanlığa aykırı görüş ve anlayışlar varsa atmış ve kendisi bambaşka görüşler uydurmuştur. Fakat değiştirdiği unsurları belirtmemiş, sanki kendi yazdıklarını gerçekmiş havası vermiştir. İşte bu sebeplerle Câmî-üt Tevârih'de anlatılan Oğuz Kagan Destanı kesinlikle yeterli ve gerçek değildir.

Uygurca Oğuz Kagan Destanı da 14. yüzyılda kaleme alınmıştır. Ne Moğollar, ne de eski Türk anlayışına dair herhangi bir karışıklık yoktur. Bu nüsha manzum ve ünük (=tek, eşli olmayan)tir. Bu nüsha Paris Bibliyothèque National'de muhafaza edilmektedir. Bu nüshanın baş ve son tarafı eksiktir.

Oğuz Kagan Destanı'nın Uygur lehçesiyle yazılmış nüshası üzerinde geçen asırdan itibaren çalışanlar çıkmıştır. Bunların başında W. Radloff gelir. Radloff, 1864'den sonra Orta Asya'da Türkler arasında yaşamıştır. 1890 yılında Oğuz Kagan Destanı'nı tıpkıbasım olarak basmış, 1891 yılında bunun Almanca tercümesini yapmıştır. Bu olay Türkoloji âleminde büyük olay uyandırdı. Rıza Nur konuyu ele aldı ve İskenderiye'de kurduğu bir Türkoloji Dergisi'nde destanı Fransızca olarak neşretti (1928). 1930 yılında da P. Pelliot, Rıza Nur'un yayımına 1930 yılında bir dergide cevap vererek, Rıza Nur'un kullandığı bazı kelimelerin yanlışlığını ortaya çıkardı.

(26) Reşîd-üd Dîn Fazlullah, 14. asırda yaşamış, *Câmî-üt Tevârih* isimli üç ciltlik bir "Dünya Tarihi" kaleme almış, Moğol Devleti'nde vezirlik yapmıştır. Bu aydın kişi kendisini çekemeyenlerin gayretleri sonucu 1318'de katledilmiştir.

Aynı konuda Almanlar'ın çalışması Alman Türkolog Bang ile başlar. Bang tarafından "Oğuznâme" 1935'de Almanca olarak yayınlandı. Atatürk'ün girişimleriyle aynı yıl Türkiye'ye getirilen Bang, 33 yaşında iken İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne profesör olarak tayin edildi. Bundan bir sene sonra da Almanca yayının Türkçe çevirisi yapıldı.

Oğuz Kagan Destanı için, Ebûl Gazî Bahadır Hân'ın Şecere-i Türk ve Şecere-i Terâkîme adlı eserleri de büyük ölçüde kaynak durumundadır. Bu eserler hazırlanırken Reşîd-üd Dîn'in eserinden de yararlanılmış, ancak halk arasında dolaşan rivâyetler de eserde aktarılmıştır. Şecere-i Terâkîme incelendiğinde de görülebileceği gibi, Oğuz Kagan'ın babası Moğol Hakamı olarak gösterilmekle birlikte, Oğuz Kagan'ın doğumu ile ilgili kısımda, bu destanın İslâmî varyantı kullanılmaktadır. Halbuki Moğol ve İslâm kavramlarının destanlarda bile olsa bir araya gelmesi mümkün değildir.

Yazıcızâde Mehmed Bey'in Selçuknâme'sinde de Oğuz Kagan Destanı geçer. Burada da esas alınan Reşîd-üd Din'in eseridir.

3.2.1.5. Oğuz Kagan Destanının Muhteiyatı:

3.2.1.5.1. Oğuz Kaan: Oğuz doğduğu zaman yüzü mavi, ağzı ateş gibi kırmızı, gözü ve saçı, kaşları siyahtı. Annesinin memesinden ilk sütü emdikten sonra bir daha emmedi. Lakırdı etmeye başladı. Yiyecek istedi. Kırk günde büyüdü. Dolaşıp oynuyordu. Oğuz'un ayakları öküze vücudu kurda, göğsü ayya benzerdi. Böğürleri kılı idi. At sürüsü güder, beygire binerek avlanırdı.

Günler, geceler geçti. Delikanlı oldu. O sırada bu memlekette büyük bir orman vardı. İçinden dereler, ırmaklar akardı. Hayvanlar, kuşlar çoktu. Bu ormanda "Kiyant" adında bir büyük canavar bulunuyordu. Beygirleri parçalayarak yer, insanları yuttardı. Oğuz bunu öldürmeye karar verdi. Bir gün mızrak, ok, yay, kılıç ve kalkan ile beygire atlayarak gitti. Bir geyik yakaladı. Bu geyiği bir av kırbacı ile ağaca bağlayarak çekildi. Gitti, sabah oldu. Gün doğarken oraya geldi. Lakin canavar onu yemişti. Bunun üzerine bir ayı yakaladı. Altın işlemeli kemeriyle bir ağaca bağlayarak gitti. Sabah oldu. Gün doğarken oraya geldi. Lakin canavar onu da almıştı. Bu defa Oğuz ağacın arkasına saklandı. Canavar tekrar gelince başı ile Oğuz'un kalkanına çarptı. Oğuz mızrağı ile canavarın kafasına vurarak öldürdü. Kılıçla da kafasını kesti. Gitti. Tekrar geldiği zaman bir akbabanın, onun bağırsaklarını yemek için geldiğini gördü. Onu da öldürdü.

Bir gün Oğuz tanrıya ibadet ediyordu. Birden bire ortalık karardı:

Gökten mavi bir ışık düştü. Bu ışık güneşten, aydan daha parlaktı. Bu ışığın ortasında tek başına bir kız oturuyordu. Çok güzeldi. Basında kutup yıldızı gibi yanan parlak bir işaret vardı. O kadar güzeldi ki gülünce mavi gök de gülüyor, ağlayınca

mavi gök de ağlıyordu. Oğuz onu görünce akli başından gitti. Sevdii, aldı. Günler, geceler geçti. Bundan üç çocuğu oldu. Bunlara; Gün, Ay, Yıldız adlarını verdiler.

Oğuz yine bir gün ava gitmişti. Uzaktan bir gölün ortasında bir ağaç ve ağacın dibinde yalnız bir kız gördü. O kadar güzeldi ki, görenler bayılırdı. Oğuz onu görünce akli başında gitti. Sevdii, aldı. Günler, geceler geçti. Oğuz'un bu kadından da üç oğlu oldu. Gök, Dağ, Deniz adını verdiler.

Oğuz bir gün avda iken babası Kara Han'a oğlunun başka bir din tuttuğunu haber verdiler. Kara Han beyleri toplandı. Oğlunun halini anlattı. Oğuz'u yola getirmek için etrafa haberler saldı. Karısı gizlice Oğuz'a haber yollayarak babasının kararını bildirdi. Oğuz da etrafa boylara: "Babam asker toplayarak beni öldürmeye geliyor-muş. Beni isteyenler bana, babamı isteyenler de ona gitsin" yolunda haber gönder-di. Kara Han'ın kardeşlerinin oğulları, boyları ile beraber Oğuz tarafına geçtiler. Baba ile evlât askerleri savaşa tutuştu. Oğuz'un tarafı üstün geldi. Bu üstünlük üzere-ne Oğuz bütün Tekinleri, boyları davet ederek şölen yaptı. Şöleden sonra tekin-lere ve orada bulunanlara emretti, dedi ki: "Bana uyanlara hediyeler verip dost bi-leceğim, uymayanları düşman bileceğim" dedi. Bir kısım halk Oğuz'un dinini kabul etmeyerek, yurtlarını bırakıp doğuya, tatarların ülkesine gitti. Oğuz bunların arka-sından giderek Tatar'ın yurduna girdi. Tatar'ları yendi, mallarını aldı. O vakitler sağ tarafta "Altın Kaan" vardı. Oğuz'a hediyeler, altınlar, gümüşler, akik ve zümrüt-ler gönderdi. Solda "Urum Kaan" vardı. Bu kaanın çok orduları ve şehirleri vardı. Urum Kaan Oğuz'un emirlerini dinlemedi. O vakit Oğuz ordusunu hazırladı. San-cağını çekip atına bindi. Kırk gün sonra "Buz Dağ" eteklerine geldi.

Bir sabah Oğuz'un yurduna gün ışığına benzer bir ışık girdi: İçinden boz tüylü, boz yeledi erkek bir kurt göründü, Oğuz'a yol göstermek istediğini söyledi. Ondan sonra kurdun arkası sıra gittiler. Kurt "İdil Moran" kenarında durdu. Oğuz'un askeri de durdu. Orada savaşa giriştiler. Nehrin suyu kan damarı gibi kıpkırmızı oldu. Urum Kaan kaçtı. Memleketi, hazinesi ve halkı Oğuz'a kaldı. Urum Kaan'ın, Uruz Bey adlı bir kardeşi vardı. Uruz Bey oğluna dağ tepesinde "Tarang Moran" arasında müs-tahkem bir şehir ısmarlamıştı. Oğuz o şehre doğru yürüdü. Uruz Bey oğlu, Oğuz'a haber gönderdi: "Bizim saadetimiz senin saadetindir. Tanrı bu toprağı sana bağış-lamış, ben sana basımı verir, saadetimi feda ederim" dedi. Bundan sonra adı "Saklap" oldu.

Oğuz ordusu ile İdil'i geçti. Orada büyük bir hakan yaşıyordu. Oğuz onun da ardına düştü. "İdil suyundan akacağım" dedi. Orada "Ulu ordu Usyuteng" isminde bir te-kinin yeri vardı. Burası çok ağaçlık bir memleket olduğundan, onlardan kesti. Ağaçların üzerine binerek nehri geçti. Oğuz gülererek dedi ki: "Sen de benim gibi bir hakan ol, sana Kıpçak densin" dedi. Tekrar yoluna devam etti. Bu arada boz tüylü boz yeledi kurt tekrar göründü: "Ordu ile yürüyerek Tekin'leri, halkı buraya getir.

En önde size yol göstereceğim” dedi. Yürüdüler, “İt Barak”ın ordusuyla karşılaştılar.

“İt Barak” savaşta öldürüldü. Ordusu bozuldu. Yurdu, malı ve halkı Oğuz’a geçti. Oğuz Han bir aygıra bindi. Onu pek seviyordu. Fakat at çölde gözden kayboldu. Burada yüksek bir dağ vardı. Tepesi karlı olduğundan “Buz Dağı” derlerdi. Oğuz atının kaçmasına çok kederlendi. Orduda kahraman bir Tekin vardı. Bu yüksek daha tırmandı. Dokuz gün sonra Oğuz’a atını getirip verdi. Her tarafı karla bembeyaz olduğundan Oğuz ona birçok hediyelerle beraber “Karluk” adını verdi, birçok tekinlerin üzerine han yaptı.

Tekrar yola düzuldüler. Yolda bir büyük ev gördü. Damı altından, pencereleri halis gümüşten ve demirdendi. Kapının anahtarı yoktu. Orduda “Tümür Dokagal” adında akıllı bir adam vardı. Oğuz ona: “Burada kal, aç, sonra orduya gel” dedi ve “Kalaç” adını verdi.

Tekrar yola dizildiler. Yine bir gün boz tüylü, boz yeleli kurt birden görüldü. Ordu da ona uydu. Buldukları yer ekili bir ova idi. Buraya “Çuçit” derlerdi. Burada insan çoktu. Bunların çok da atları, inekleri, altınları, gümüşleri, elmasları vardı. Bunlar Oğuz’a karşı çıktılar. Ok ve kılıçla şiddetli bir cenk oldu. Oğuz üstün geldi. Curcit Han’ın başını kesti. Burada da çok mallar ele geçti. Fakat Oğuz’un ordusunda yük hayvanları pek azdı. Orduda “Parmaklı Çözüm Bilik” adında akıllı bir adam vardı. Hemen bir kağrı yaptı. Malları ona doldurdu. Hayvanları da buna koşturdu. Herkes onun gibi arabalar yaparak eşyasını yüklemeye başladı. Oğuz Han bunu da görerek güldü. Ona “Kankli” adını verdi.

Tekrar yürüdüler. Boz tüylü, boz yeleli kurt önde idi. “Tangut” ve “Sakim” memleketine gittiler. Birçok cenklerden sonra Oğuz orayı da aldı. Gayet gizli bir köşede çok zengin ve çok sıcak bir memleket vardı. Adına “Baçak” derlerdi. Burada bir çok vahşi hayvanlar, av kuşları yaşardı. Ahalisinin yüzü siyahtı. Hakanı “Mazar” adlı biri idi. Oğuz onu da yendi, kaçırdı, memleketini aldı. Oradan atına binerek yurduna döndü.

Oğuz Han’ın yanında ak sakallı, pek akıllı, ihtiyar bir “İrkil Ata” vardı. Buna “Uluğ Türk” de derlerdi. “İrkil Ata” bir gece rüyasında altın bir yay ve üç gümüş ok gördü. Bu altın yay doğudan batıya uzanıyor, bu üç gümüş ok da gece tarafına uçuyordu.

Uyanınca bunları Oğuz’a bildirdi ve bir nasihat etti. Oğuz onun nasihatini dinledi. Ertesi sabah oğullarını çağırdı. Dedi ki: “İhtiyarladım. Benim için artık Hakanlık kalmadı. Gün, Ay, Yıldız siz güneşin doğduğu tarafa, Gök, Dağ, Deniz siz de gece tarafına gidiniz.”

Oğulları bu emri yaptılar. Gün, Ay, Yıldız birçok hayvanlar, kuşlar vurduktan sonra bir altın yay buldular, babalarına getirdiler.

Oğuz yayı üçe ayırdı. Parçalarını yine onlara vererek: “Yay sizin olsun. Yay gibi oku göğe fırlatınız. Adınız “Bozok” olsun” dedi. Küçük kardeşleri de bir çok hayvanlar, kuşlar vurduktan sonra, çölde bir gümüş ok buldular, babalarına getirdiler. Oğuz oku üçe böldü. Yine onlara vererek: “Ok sizin olsun. Yay oku atar, siz de ok gibisiniz. Adınız “Üçok” olsun” dedi.

Bunun üzerine büyük kurultay toplandı. Herkesi çağırıldı. 900 at, 9000 koyun kestirdi. 90 havuz kırmızı hazırlattı. Şölen verdi. Kendisi için direkleri altın kaplı, üzerleri zümrüt, yakut, firuze, inci ile altın işlemeli otağını kurdurdu. Halkı yedirip, içirdi. Otağın sağına kırk kulaç uzunluğunda bir sırık diktirdi. Tepesine bir altın tavuk, tavuğun ayağına beyaz bir koyun bağlattı. Sol tarafına da kırk kulaç uzunluğunda bir sırık diktirdi. Tepesine bir gümüş tavuk, tavuğun ayağına bir siyah koyun bağlattı. Sağ tarafta “Bozok”lar, sol tarafta “Üçok”lar oturuyordu. Böylece kırk gün kırk gece geçerek eğlendiler. Bundan sonra Oğuz yurdunu evlatlarına verdi. Onlara: “Evlatlarım! Çok yaşadım, çok cenk ettim. Çok ok attım, çok aygırlara bindim. Düşmanları ağlattım, dostları güldürdüm. Tanrıya her şeyi feda ettim. Size de yurdumu veriyorum.” dedi. (bak. **Tablo 1.**)

3.2.1.5.2. Oğuz Kagan Adında Bir Türk Hükümdarı Var mıdır? Oğuz Han’ın etrafında böyle bir destanın oluşması, araştırmacıları şüphelendirmiştir. Oğuz Han gerçekten var mıdır? Yoksa sadece bir destan kahramanı mıdır? Bu sorular araştırmacılar tarafından sürekli sorula gelmiştir. Gerçekte Oğuz adında bir hakan, fatih vardır. Yaşadığı zamana gelince; Türkler’in ne zaman Mezopotamya’ya, Bizans’a ve Mısır’a seferler yaptıkları bellidir. Ve bu mantık yoluyla Oğuz Han’ın yaşadığı ortaya konmaya çalışılmaktadır. Fakat bu yönlerde fütûhat yapan bir çok Türk kumandanı vardır ve aşağı yukarı 130 seneden beri bu kumandanlardan hangisinin Oğuz Han olduğu tartışılmaktadır.

1850 yılında Çin kaynaklarını Rusça’ya tercüme eden Biçurin adındaki ilim adamı, Çin kaynaklarındaki Türk kahramanlarını ele alırken, Oğuz Han’ın, Büyük Hun Hükümdarı Mo-Tun olduğu kararına varır. O zamanlar, yani 1850 yıllarında Gök-türk Kitabeleri henüz okunamamıştır. Bu yalnız Çin kaynaklarına dayanılarak verilen bir hükümdür. Mo-tun da gerçekten çok büyük bir hükümdardır ama Oğuz Han mıdır? Burada kesinlik yoktur.

Câmiü’t-tevârih’teki Oğuz Han Destanı’nda Oğuz Han’ın babası Karahan’ın av esnasında öldüğü görülür. Çin kaynaklarında avda öldüğü söylenen Tuman, Mo-tun’un babasıdır. Biçurin buradan yola çıkarak, olayın aynı olay olduğunu belirtir ve Oğuz Han=Mo-tun teorisini ortaya atar. Ondandır gelenler bu tezin doğruluğunda birleşirler.

Oysa Câmiü’t-tevârih’deki destan Türk unsurlarından uzaktır. Reşid-üd Din, kendi tarih malzemesini genişletmek için Çin kaynağından yararlanmış, Mo-tun veya

Mete isimleri islâmî olmadığı için almamış ve bunları kendi kültürü (islâm kültürü) içinde eritmeye çalışmıştır. Reşid-üd Din'in yaptığı bu iş de Oğuz Han ile Mo-tun'un aynı kişi olduğu yanlışını ortaya çıkarmıştır.

Biçurin'den sonra konuya eğilenlerden bir olan Radloff da, Oğuz Han'ın Mo-tun olduğu tezini kabul etmez ama o da daha çok kafaları karıştıran bir ismi ortaya atar: Oğuz Han, Böğü Han'dır.

Rus Türkologlar'dan ve büyük orientalist Barthold ise, Oğuz Han'ın, Moğol Hakanı Cengiz Han olabileceğini söyler.

Rahmetli hocam, Prof.Dr. İbrahim Kafesoğlu'na göre ise, "Oğuz Han diye bir şahsiyet yoktur. Destan, herhangi bir kahramanın hayatını özetleyen bir eser değil, bir kültür bütünüdür. Oğuz Han Destanı'nın her satırı, Türk Kültürü'nün bir doruğuna ışık tutan açıklamadır."

OĞUZLAR			
BOZOKLAR	OĞUZ KAGAN'IN OĞULLARI		ÜÇOKLAR
KAYI	GÖK HAN	GÜN HAN	BAYINDIR
BAYAT			BEÇENE*
ALKA-EVLİ			ÇAVULDUR
KARA-EVLİ			ÇEPNİ
YAZIR	AY HAN	DAĞ HAN	SALUR
DÖGER			EYMÜR
DODURGA			ALAYUNDLU
YAPARLU			YÜREGİR
AVŞAR*	YILDIZ HAN	DENİZ HAN	İĞDİR
KIZIK			BÜĞDÜZ
BEG-DİLİ			YIVA***
KARGIN			KINIK

Tablo 1

REŞİD'ÜD-DİN'E GÖRE OĞUZ BOYLARI

*Kaşgarlı'da "Aşsar" şeklinde geçer.

**Kaşgarlı'da "Beçenek" şeklinde geçer.

***Kaşgarlı'da "İva" şeklinde geçer.

3.2.1.4. Bozkurt Destanı: Bu destan eski Çin kaynaklarında rivâyetler halinde yer alır. Aynı kaynaklarda bu rivâyetleri destekler veya bütünler mahiyette başka bilgiler de vardır. Destanın esası, yok olmak felâketine uğrayan Göktürk soyunun yeniden toparlanıp çoğalmasında bir Bozkurt'un oynadığı roldür.

Birbirine konu itibariyle çok benzeyen üç destanın konusu kısaca şöyledir:

“Göktürkler, eski Hunlar'ın soylarından gelirler ve onların bir koludurlar. Kendileri ise, A-şi-na adlı bir aileden türemişlerdir. Sonradan çoğalarak, ayrı oymaklar halinde yaşamağa başladılar.

Daha sonra Lin adını taşıyan bir memleket tarafından mağlup edildiler. Mağlubiyetten sonra Göktürkler, bu memleket tarafından soyca öldürüldüler.

Tamamen öldürülen Göktürkler içinde, yalnızca on yaşında bir çocuk kalmıştı. Lin memleketinin askerleri, çocuğun çok küçük olduğunu görünce, ona acımışlar ve onu öldürmemişlerdi. Yalnızca çocuğun ayaklarını kesmişler ve bir bataklık içindeki otlar arasında bırakarak gitmişlerdi.

Bu sırada çocuğun etrafında bir dişi kurt peyda oldu ve ona et vererek çocuğu besledi. Çocuk bu şekilde büyüdükten sonra da, dişi kurtla karı-koca hayatı yaşamağa başladı. Kurt da çocuktan bu yolla gebe kaldı.

Göktürkler'i mağlup eden ve hepsini kılıçtan geçiren Lin memleketinin kralı, bu çocuğun halâ yaşadığını duydu ve onun da öldürülmesi için askerlerini gönderdi. Çocuğu öldürmek için gelen askerler, kurtla çocuğu yan yana gördüler. Askerler kurdu öldürmek istediler. Fakat kurt onları görünce hemen kaçtı ve Kao-ch-'ang (Turfan) memleketinin kuzeyindeki dağa gitti. Bu dağda derin bir mağara vardı. Mağaranın içinde de büyük bir ova bulunuyordu. Ova, baştan başa ot ve çayırlarla kaplı idi. Çevresi de bir kaç yüz milden fazla değildi. Dört yanı çok dik dağlarla çevrili idi. Kurt, kaçarak bu mağaranın içine girdi ve orada on tane çocuk doğurdu.

Zamanla bu on çocuk büyüdüler ve dışarıdan kızlar getirerek, onlarla evlendiler. Bu suretle evlendikleri kızlar gebe kaldı ve bunların her birinden de bir soy türedi. İşte Göktürk Devleti'nin kurucularının geldikleri A-şi-na ailesi de bu On-Boy'dan biridir.

Onların oğulları ve torunları çoğaldılar ve yavaş yavaş yüz aile haline geldiler. Bir kaç nesil geçtikten sonra, hep birlikte mağaradan çıktılar. Juan-juan (Moğol kökenli bir topluluk) devletine tabi oldular. Altay (Chin-shan) eteklerinde yerleştiler. Bundan sonra da Juan-juan devletinin demircileri oldular.”

Bir başka “kurttan türeme” efsanesi de şöyledir:

Türk Kaganı'nın çok akıllı iki kızı vardır. (Bazı kaynaklara göre üç.) Bu kızlar o kadar akıllı ve iyilermiş ki; kagan bu kızların bir insanla değil de ancak bir tanrıyla evlenebileceğini düşünmektedir. Bu düşüncedeki kagan, kızlarını götürmüş ve bir tepenin üzerine koyar. Burada kızları evlenmek için Tanrıyı beklemeye başlarlar. Aradan epeyce zaman geçtiği halde, ne Tanrı gelir ne de kızlarla evlenir. Kızlar böyle beklerken tepenin etrafında ihtiyar ve erkek bir kurt peyda olur. Kurt tepenin etrafında dolanıp durur ve bir yere de gitmez. Küçük kız, bu kurdun Tanrı olduğunu düşünür ve ablasının ısrarlarına rağmen gider ve kurtla evlenir. Türkler de bu kızla evlenen kurttan türerler.

Görüldüğü gibi, daha önce anlattığımız efsanede kurt dişiydi. Burada ise erkektir. Diğer Göktürk efsanelerinde de kurt dişidir. Öte yandan Türkler “kurt” tabirini, küçük kurtçuklar için kullanırlardı. (Fındık kurdu, elma kurdu gibi.) Türkler, Çinliler'in dile getirdiği anlamdaki vahşi hayvan olan kurta “böri” derlerdi. Çinliler'in buna rağmen neden Türkler'i “kurt”tan türetmeye çalıştığı üzerinde düşünülmeğe değer.

3.2.1.5. Ergenekon Destanı: Bozkurt Destanı'nın daha zengin bir şeklidir. Destana göre Ergenekon, Türkler'in yüzyıllarca çift sürerek, avlanarak, maden işleyerek yaşayıp çoğaldıkları, etrafı aşılmaz dağlarla çevrili, kutsal bir toprağın adıdır. Ergenekon, Moğolca'da “geçilmesi güç dağ” anlamına gelmektedir. Ergenekon, “konulan, yerleşilen yer” olarak da ifade edilmektedir.

Bu destanı ilk olarak 13. yüzyıl Moğol tarihçisi Reşîd-üd Din “Câmiü't-tevârih” adlı Farsça eserine almıştır. Yazar, destanı halk arasındaki rivâyetlerden topladığını söyler. Bu destanı, 17. yüzyılda Ebu'l-Gazi Bahadır Han'ın “Şecere-i Türk” eserinde Türkçe'ye çevirdiğini görüyoruz.

Ergenekon'dan çıkış günü bir rivâyete göre, 21 Mart günüdür. Bugün, aynı zamanda güneşin balık burcundan, koç burcuna geçtiği ve gündüz ile gecenin eşit olduğu gündür. İşte bu gün “Nevrûz Bayramı” olarak kutlanan gündür. Türkler, demirden bir dağı eriterek Ergenekon'dan çıkışlarının amısına, örs üzerinde kızgın demir döğerek bu günü kutlamaktaydılar. Bugün de demirci için örs kutsaldır. Örsün üzerine oturulmaz, basılmaz.

Ergenekon Destanı'nda, Bozkurt Destanı'na ilâve olarak, nüfus artışı yüzünden Ergenekon adını verdikleri yurtlarına sığamayan ve buradan çıkış yolu arayan Türkler'in yakında bulunan bir demir dağı eriterek Ergenekon'dan çıkmaları ve Ergenekon'dan çıkışlarından sonra ne yana gideceğini bilemeyen Türkler'e bir Bozkurt'un yol göstermesi temaları yer alır.

Türkler’de kutsal dağ ve kutsal mağara anlayışı hakimdi. Ergenekon da büyük bir mağaradan başka bir yer değildir. Çin kaynaklarından Hunlar’a ait bir kutsal mağara olduğunu, Türk Kagani bu kutsal mağarayı ziyaret ediyor ve önünde yapılan dinî töreni bizzat idare ediyordu.

Bir başka destan kahramanı Basat, Türk halkının büyük düşmanı Tepegöz’ü bir dağın tepesinde yaşadığı mağarasında öldürür ve bu zaferini, dağın başında büyük bir ateş yakarak halkına duyurur. Kürtlerin kahraman olarak kabul ettiği Demirci Kawa’nın da Kürt halkının büyük düşmanı Dohak (veya Dohuk)’ı bir dağın tepesinde ve Dohak’ın yaşadığı mağarada öldürdüğünü ve onun da bu haberi dağda ateş yakarak duyurduğunu biliyoruz. Buradaki benzerlik de çok dikkat çekicidir.

Efsanenin Sadeleşmiş Özet Hali:

“Türk illerinde Türk oku ötmeyen, Türk kolu yetmeyen, Türk’e boyun eğmeyen bir yer yoktu. Bu durum yabancı kavimleri kışkandırıyor. Yabancı kavimler birleştiler, Türkler’in üzerine yürüdüler. Bunun üzerine Türkler çadırlarını, sürülerini bir araya topladılar; çevresine hendek kazıp beklediler. Düşman gelince vuruşma da başladı. On gün savaştılar. Sonuçta Türkler üstün geldi.

Bu yenilgileri üzerine düşman kavimlerin hanları, beğleri av yerinde toplanıp konuşular. Dediler ki: “*Türklere hile yapmazsak halimiz yaman olur.*”

Tan ağaranda, baskına uğramış gibi, ağırlıklarını bırakıp kaçtılar. Türkler, “*Bunların gücü tükendi, kaçıyorlar*” deyip artlarına düştüler. Düşman, Türkler’i görünce birden döndü. Vuruşma başladı. Türkler yenildi. Düşman, Türkleri öldüre öldüre çadırlarına geldi. Çadırlarını, mallarını öyle bir yağmaladılar ki tek kara kıl çadır bile kalmadı. Büyüklerin hepsini kılıçtan geçirdiler, küçükleri tutsak ettiler.

O çağda Türkler’in başında İl Kagan vardı. İl Kagan’ın da birçok oğlu vardı. Ancak, bu savaşta biri dışında tüm çocukları öldü. Kayı (Kayan) adlı bu oğlunu o yıl evlendirmişti. İl Kagan’ın bir de Tokuz Oguz (Dokuz Oğuz) adlı bir yeğeni vardı; o da sağ kalmıştı. Kayı ile Tokuz Oguz tutsak olmuşlardı. On gün sonra ikisi de karılarını aldılar, atlarına atlayarak kaçtılar. Türk yurduna döndüler. Burada düşmandan kaçıp gelen develer, atlar, öküzler, koyunlar buldular. Oturup düşündüler: “*Dörtbir yan düşman dolu. Dağların içinde kişi yolu düşmez bir yer izleyip yurt tutalım, oturalım.*” Sürülerini alıp dağa doğru göç ettiler.

Geldikleri yoldan başka yolu olmayan bir yere vardılar. Bu tek yol da öylesine sarp bir yoldu ki deve olsun, at olsun güçlkle yürürdü; ayağını yanlış yere bassa, yuvarlanıp paramparça olurdu.

Türkler'in vardıkları ülkede akarsular, kaynaklar, türlü bitkiler, yemişler, avlar vardı. Böyle bir yeri görünce, ulu Tanrı'ya şükrettiler. Kışın hayvanlarının etini yediler, yazın sütünü içtiler. Derisini giydiler. Bu ülkeye *Ergenekon* dediler.

Zaman geçti, çağlar aktı; Kayı ile Tokuz Oguz'un birçok çocukları oldu. Kayı'nın çok çocuğu oldu, Tokuz Oguz'un daha az oldu. Kayı'dan olma çocuklara Kayat dediler. Tokuz'dan olma çocukların bir bölümüne Tokuzlar dediler, bir bölümüne de Türülken. Yıllar yılı bu iki yiğidin çocukları Ergenekon'da kaldılar; çoğaldılar, çoğaldılar, çoğaldılar. Aradan dört yüz yıl geçti.

Dört yüz yıl sonra kendileri ve süreleri o denli çoğaldı ki Ergenekon'a sığamaz oldular. Çare bulmak için kurultay topladılar. Dediler ki: *“Atalarımızdan işittik; Ergenekon dışında geniş ülkeler, güzel yurtlar varmış. Bizim yurdumuz da eskiden o yerlerde imiş. Dağların arasını araştırıp yol bulalım. Göçüp Ergenekon'dan çıkalm. Ergenekon dışında kim bize dost olursa biz de onunla dost olalım, kim bize düşman olursa biz de onunla düşman olalım.”*

Türkler, kurultayın bu kararı üzerine, Ergenekon'dan çıkmak için yol aradılar; bulamadılar. O zaman bir demirci dedi ki: *“Bu dağda bir demir madeni var. Yalnız kat demire benzer. Demirini eritsek, belki dağ bize geçit verir.”* Gidip demir madenini gördüler. Dağın geniş yerine bir kat odun, bir kat kömür dizdiler. Dağın altını, üstünü, yanını, yönünü odun-kömürle doldurdular. Yetmiş deriden yetmiş büyük körük yapıp, yetmiş yere koydular. Odun kömürü ateşleyip körüklediler. Tengri'nin yardımıyla demir dağ kızdı, eridi, akıverdi. Bir yüklü deve çıkacak denli yol oldu.

Sonra gök yeleli bir Bozkurt çıktı ortaya; nereden geldiği bilinmeyen. Bozkurt geldi, Türk'ün önünde dikildi, durdu. Herkes anladı ki yolu o gösterecek. Bozkurt yürüdü; ardından da Türk milleti. Ve Türkler, Bozkurt'un önderliğinde, o kutsal yılın, kutsal ayının, kutsal gününde Ergenekon'dan çıktılar.

Türkler o günü, o saati iyi bellediler. Bu kutsal gün, Türklerin bayramı oldu. Her yıl o gün büyük törenler yapılır. Bir parça demir ateşte kızdırılır. Bu demiri önce *Türk kağanı* kıskaçla tutup örse koyar, çekiçle döver. Sonra öteki *Türk beğleri* de aynı işi yaparak bayramı kutlarlar.

Ergenekon'dan çıktıklarında Türklerin kağanı, Kayı Han soyundan gelen Börteçine (Bozkurt) idi. Börteçine bütün illere elçiler gönderdi; Türkler'in Ergenekon'dan çıktıklarını bildirdi. Ta ki, eskisi gibi, bütün iller Türkler'in buyruğu altına girdi.

3.2.1.6. Uygur Destanları: Türkler'in İslâmiyeti kabulünden önceki son Türk imparatorluğu Uygur Devleti'dir. M.Ö. 8. yüzyıla kadar Oğuz boylarıyla birlikte Moğolistan'ın kuzeyinde yaşayan On Uygurlar, 8. asır ortalarında yine Dokuz Oğuzlar'la birlikte Göktürkler'in Türk illerindeki yaygın hakimiyetlerine

son vererek, Uygur Devleti'ni kurdular. Yeni devlet kısa zamanda geniş ülkelere yayıldı. Kültür, sanat ve medeniyet bakımından Orta Asya Tarihi en parlak devrini yaşadı.

840 yılında Uygur ilinde büyük bir kıtlık oldu. Ahali isyan etti. Özellikle Kırgız isyanının sertliği yüzünden perişan olan Uygurlar, ikiye bölündüler. Bir kısmı Çin hakimiyetini kabul ederek Kansu çevresinde kaldılar.

Diğer ve daha büyük bir kısım Uygurlar, güney-batıya doğru göçtüler. Doğu Tiyanşan'da Beş-Balıg ve Koçu şehirlerine yerleştiler. Esasen kendilerine bağlı bu ülkede yeni şehirler kurdular. Burada yüz yıl kadar, medenî bir ömür sürdükten sonra, hakimiyetlerini 940 yıllarında müslüman bir Türk devleti olan Karahanlı ailesine bıraktılar.

Bugün elimizde bulunan Uygur Destanları tarihteki maceralarıyla birlikte, kendi türeyişlerine dair inançlarını da birlikte verirler. Tanrı soyundan gelen Uygurlar'ın yurdu fena idare eden hakanlar yüzünden uğradıkları sarsıntıları nakleder.

Bu destanlar, yurttan millî birliği sağlayan tılsımlar bozulunca nasıl ızdırap çektiklerini, nihayet kendilerine yiyecek vermeyen bu yurdu bırakarak nasıl batıya doğru göç ettiklerini bize anlatır. Böylelikle Uygur Destanı, biri Türeyiş Efsanesi öteki de Göç Destanı denilen iki bölümde toplanır.

3.2.1.6.1. Türeyiş Destanı: Uygur Türeyiş Destanı'nın, Göktürk-Bozkurt Destanı ile çok yakın benzerlikleri, ilk okuyuşta anlaşılacak kadar açıktır. Hemen bütün Türk Destanlarının birinci derecedeki unsuru olan kurt motifi, gerek Türeyiş ve gerekse Bozkurt Destanları'nda bilhassa ilahileştirilmekte ve neslin başlangıcı ve devamı bu ilâhî motife bağlanmaktadır.

Türeyiş Destanı, aslında bir büyük destanın başlangıç kısmına benzemektedir. Büyük bir ihtimalle, Göktürk-Bozkurt destanı gibi Uygur Türeyiş Destanı da, ilk büyük Türk Destanı olan Yaradılış Destanının etkisi altında gelişip meydana getirilmiş, daha dar bir muhitin veya daha tecrid edilip kavimleşmiş bir soyun küçük çapta bir yaradılış destanıdır. Nitekim bundan sonra göreceğimiz, yine bir Uygur Destanı olan Göç Destanı, Türeyiş Destanının tabii bir devamı intibasını vermektedir.

Büyük Hun Hakanlarından birinin iki kızı vardı. Kızlarının ikisi de bir birinden güzeldi. Öyle güzeldi ki, Hunlar, bu iki kızın da, ancak ilahlarla evlenebileceğine inanıyor ve bu kızların insanlar için yaratılmadığını söylüyorlardı.

Hakan da aynı şekilde düşündüğü için kızlarını insanlardan uzak tutmanın çarelerini aradı. Ülkesinin en kuzey ucunda, insan ayağı az basan veya insan ayağı hiç görmeyen bir yerinde, çok yüksek bir kule yaptırdı. Kızların ikisini de bu kaleye kapattı. Ondan sonra da aklınca inandığı tanrısına yalvarmağa başladı. Öyle bir yalvarıyor ve öyle yakarışlarla tanrısını çağırıyordu ki nihayet bir gün, Hakanın kendi aklınca inandığı tanrısı dayanamadı ve bir Bozkurt şekline girip geldi. Hun Hakanının kızlarıyla evlendi.

Bu evlenmeden birçok çocuk doğdu; bunlara Dokuz Oğuz- On Uygur denildi ve bu çocukların hepsinin de sesi Bozkurt sesine benzedi, yine bu çocuklar, birer Bozkurt ruhu taşıyarak çoğaldılar⁽²⁷⁾.

3.2.1.6.2. Göç Destanı: Bu destan da bir Uygur destanıdır ve daha önce belirtildiği üzere, Türeyiş Destanının bir uzantısı gibidir. Bugün, Orhun nehri kıyısında bir şehir kalıntısı ile bir saray yıkıntısı vardır ki çok eskiden bu şehre Ordu-Balg(k) denildiği sanılmaktadır. Büyük Uygur Destanı'nın son bölümü diye kabul edebileceğimiz Göç Destanı, işte bu şehrin saray yıkıntısının önünde bugün görülebilecek şekilde duran yazıtlarda yazılı olduğunu Hüseyin Namık Orkun ileri sürmektedir. Yine Hüseyin Namık Orkun'un belirttiğine göre bu yazıtlar, Moğol Hânı Ögedey (Öğüdey) zamanında Çin'den getirilen uzmanlara okutturulup tercüme ettirilmiştir.

Göç Destanı'nın Çin ve İran kaynaklarındaki kayıtlarına göre iki ayrı söyleyiş hâlinde olduğu bilinmekte ise de aslında birbirinin tamamlayıcısı gibidir. İran kaynaklarındaki söyleyiş, daha çok tarih bilgilerine yakındır. Aynı zamanda İran söyleyişi, Türkler'in maniheizm'i kabulünü anlatan bir menkıbe görünümündedir. Aşağıda özetlenmiş olan söyleyiş Cüveynî'nin Tarih-i Cihânguşâ⁽²⁸⁾ adlı eserinde yazılıdır, bu söyleyişe göre, destanda sözü geçen iki ağacın, maniheizm'in kurucusu Mani'nin "İki Esas" adlı eserindeki iki ağacı temsil ve taklit ettiğini Prof. Fuad Köprülü ileri sürmektedir.

3.2.1.6.2.1. Çin Kaynaklarına Göre Göç Destanı: Uygur Ülkesinde, Tuğla ve Selenge ırmaklarının birleştiği yerde Kumlançu denilen bir tepe vardır. Adına Hulin Dağı derlerdi.

Hulin Dağlarında da, birbirine çok yakın iki ağaç büyümüştü. Biri kayın ağacıydı. Bir gece, kayın ağacının üzerine gökyüzünden bir mavi ışık düştü, iki ırmak arasında yaşayan insanlar bu ışığı gördü ve ürpererek izledi. Kutsal bir ışıktı.

(27) M. Necati Sepetçioğlu, *Yaradılış ve Türeyiş*, Milli Eğitim Basımevi, 1. Baskı, İstanbul 1969, s. 125-126.

(28) Alâaddin Atâ Melik Cüveynî, Moğol tarihçi olup "*Tarih-i Cihânguşâ*" adlı eseri vardır. Bu eser, 1912, 1915 ve 1937 yıllarında üç cilt olarak yayınlanmıştır.

Kayın ağacının üzerinde aylar ayı kaldı. Kutsal ışık, kayın ağacının üstünde kaldığı süre içinde kayın ağacının gövdesi büyüdükçe büyüdü, kabardı. Oradan çok güzel türküler gelmeğe başladı. Gece oldu mu, ağacın otuz adım ötesinden bütün çevre ışıklar içinde kalyordu!

Bir gün ağacın gövdesi ansızın yarıldı, içinden beş küçük çadır, beş küçük odacık görünümünde ortaya çıktı. Her odacığın içinde bir çocuk bulunmaktaydı. Çocukların ağızlarının üstünde asılı birer emzik vardı, onlar bu emziklerden süt emiyorlardı. Işıktan doğmuş olan bu kutsal çocuklara halk ve halkın ileri gelenleri çok büyük saygı gösterdiler.

Çocukların en küçüğünün adı Sungur Tekin'di, ondan sonrakinin adı Kutur Tiğin, üçüncüsünün ki Türek Tekin, dördüncüsünün Us Tekin, beşincisinin adı Buğu Tekin'di. Beş çocuğun beşinin de Tanrı tarafından gönderildiğine inanan insanlar, içlerinden birini hakan yapmak istediler. Buğu Han en büyükleri idi; ötekilerden daha güzel, daha zeki, daha yiğit görünüyordu. Buğu Tekin'in hepsinden üstün olduğunu anlayan halk onu hakan olarak seçtiler. Büyük bir törenle Buğu Hanı tahta oturtular.

Böylece yıllar yılı kovalamış, bir gün gelmiş Uygurlara bir başkası hakan olmuş.

Bu hakanın da Gah Tekin adında bir oğlu varmış.

Hakan oğlu, Gah Tekin'e, Çin prenseslerinden birini, Kiu-Lien'i almağı uygun görmüş⁽²⁹⁾.

Evlendikten sonra Prenses Kiu-Lien, sarayını Hatun Dağında kurdu. Hatun Dağının çevre yanı dağlıktı; bu dağlardan birinin adı Tanrı Dağıydı, Tanrı Dağının güneyinde Kutlu Dağ derler bir başka dağ vardı, kocaman bir kaya parçası.

Bir gün Çin Elçisi, falcılarıyla birlikte Kiu-Lien'in sarayına geldiler. Kendi aralarında konuşup dediler ki:

“Hatun Dağının varı yoğu, bütün bahtiyarlığı Kutlu Dağ denilen bu kaya parçasına bağlıdır. Türkleri yıkmak istiyorsak bu kayayı onların elinden almalıyız.”

Bu konuşmadan sonra varılan karar üzerine Çinliler, Kiu-Lien'e karşılık olarak o kayanın kendilerine verilmesini istediler. Yeni Hakan, isteğın nereye varacağını düşünmeden ve umursamadan Çinlilerin arzusunu kabul etti, yurdunun bir parçası olan bu kayayı onlara verdi. Halbuki Kutlu Dağ bir kutsal kayaydı; bütün Uygur Ülkesinin mutluluğu bu kayaya bağlıydı. Bu tılsımlı taş Türk Yurdu-

(29) Çin tarafından Türkler'e gelin giden Çinli prensesler hakkında geniş bilgi için bkz: “Uygur Sarayına Gelin Giden Çinli Prensesler ve Bunun Arkasındaki Politik Gerçekler”, *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sayı: 28-29 (1975), s. 63-70.

nun bölünmez bütünlüğünü temsil ediyordu; düşmana verilirse bu bütünlük parçalanacak Türklerin bütün saadeti yok olacaktı.

Hakan kayayı vermesine verdi ama kaya öyle kolay kolay sökülüp götürülecek türden değildi. Bunu anlayan Çinliler, kayanın çevresine odun kömür yığıp ateşlediler. Kaya iyice kızınca üzerine sirke döküp paramparça ettiler. Her bir parçayı aldılar, ülkelerine taşıdılar.

Olan o zaman oldu işte. Türkeli'nin bütün kurdu kuşu, bütün hayvanları dile geldi, kendi dillerince kayanın düşmana verilmesine ağladılar. Yedi gün sonra günahı bağışlanmaz olan bu düşüncesiz hakan öldü. Ne var ki Onun ölümüyle ülke felâketten kurtulamadı. Bir Çin prensesi uğruna çekinmeden bağışlanmış olan yurdun bir kayası, Türkeli'nin felâketine sebep oldu. Halk rahat huzur yüzü görmedi. Irmaklar birbiri ardınca kurudu. Göllerin suyu buhar olup uçtu. Topraklar yarıldı, ürün yeşermez oldu.

Günlerden sonra Türk tahtına Buğu Han'ın torunlarından biri hakan olarak oturdu. O zaman canlı cansız, evcil yaban, çoluk çocuk bütün yurttan soluk alan almayan ne varsa hepsi birden:

“Göç! Göç!” diye çığırışmağa başladı. Derinden, iniltili, hüznü dolu, eli böğründe kalmış bir çığırışmaydı bu.

Yürekler dayanmazdı.

Uygurlar bunu bir ilahî emir diye bildiler. Toparlandılar, yollara düzuldüler; yurtlarını yuvalarını bırakıp bilinmedik ülkelere doğru göç etmeğe başladılar. Sonunda bir yere gelip durdular, orada sesler de kesildi. Uygurlar, seslerin kesilip duyulmaz olduğu bu yerde kondular, beş mahalle kurup yerleştiler; bunun için bu yerin adını da Beş-Balg(k) koydular. Burada yaşayıp çoğaldılar.

3.2.1.6.2.2. İran Kaynaklarına Göre Göç Destanı: Destanın Buğu Tekin'in Uygurlara hakan oluncaya kadar geçen bölümü aynıdır. Buğu Tekin hakan olduktan sonra, İran söyleyişine göre, ülkeyi adalet üzere ve yıllarca yönetir. Bu süre içinde kendisine üç karga yardım etmekte, kargalar dünyanın bütün dillerini bilmektedir. Nerede bir olay olursa hemen Buğu Han'a haber vermektedirler.

Bir gün Buğu Han bir düş görür. Düşünde kendisine bir peri kızı gözükmiştir. Bu düşü Buğu Han hemen her gece, yedi yıl, altı ay ve yirmi iki gün üst üste görür ve her gece Peri kızı, Buğu Han'ın düşünde onunla konuşur, danışır; son gece, ayrılacağı vakit Buğu Han'a, dünyanın efendisi olacağı haberini verir.

Han uyanınca ordusunu toplar, her ordunun başına bir kardeşini tayin eder, Moğollar'ın Kırgızlar'ın, Tangutlar'ın ve Çinliler'in üzerine seferlere yollar.

Dört kardeşin dördü de seferden zaferle döner ve Orhun vadisini zengin ganimetlerle doldurur, bu arada Ordu-Balığ şehri de kurulmuş olur.

Bir müddet sonra Buğu Han bir düş daha görür. Düşünde, beyazlara bürünmüş, başında beyaz şerit, elinde “Yada Taşı” olan bir erkek gözükmüş, Buğu Han'a demiştir ki:

“Eğer bu taşı saklarsan dünyanın dört bucağında milletleri buyruğunun altına alabilirsin.”

O gece Buğu Han'ın baş veziri de tıpkı böyle bir düş görmüştür. Bunun üzerine Buğu Han ordusunu yeniden toplamış, bu defa batıya doğru sefere çıkmıştır. Türkistan'a geldiği vakit geniş bozkırları, çayırları ve gürül gürül akan çayları görünce burada oturmağa karar vererek Balasagun şehrini kurmuştur. Buğu Han'ın orduları dört bir yana yayılmış, bütün milletleri buyruğu altına almıştır.

Fakat o zaman Uygurlar'ın dindar olmadıkları söylenirdi. Rahipleri vardı ama “kam” deniliyordu. Bu kamlar, tıpkı Moğollar'daki gibi, cinlere söz geçirdiklerini ileri sürerler. Onlara her istediklerini yaptırmağa güçlerinin yettiğini söylerlerdi. Moğollar bu kamlara çok Önem verirlerdi. Ne zaman bir işe başlayacak olurlar ise bu kamlara sorarlardı ve ona göre davranırlardı. Hastalarına bile kamlar bakardı.

Uygurlar, Buğu Han zamanında Çin hükümdârına elçiler gönderdi, kendilerine “Nom Kitapları”nı anlayan adamlar göndermesi için rica etti. Çinliler'in din kitapları “nom”dur. Bugün yaşayan bir adamın bin yıl önce de yaşadığına inanırlar.

Çin'den “nom” yöntemlerini anlayan adamlar gelince Kamlarla oturup konuştular, din kitaplarını gösterdiler; tartışmayı kamlar kaybetti. Bu tartışmadan sonra Uygurlar Çin'den gelen yeni dini kabul ettiler. (Bu din Maniheizm'dir.)

3.2.2. İslâmî Türk Destanları:

İslâm medeniyetinin Türkler arasında benimsenerek yayılışı, duygu, düşünce ve geleneklerde bir değişiklik meydana getirmemiş, ancak ele alınan konuları islâmîleştirmiştir.

İslâmiyet'in kabulünden sonra Türk Destanları Millî-İslâmî destanlardır. Türkler, Oğuz Destanı gibi en tanınmış eski destanları İslâmdan sonra, İslâm kültürü ve islâm ideolojisiyle birleştirerek bu destana geniş ölçüde İslâmî bir rûh vermişlerdir.

Türkler, bir taraftan, eski millî destanlarına İslâm ruhu katarken öte yandan, yeni dinin kabulü ve yayılışı olaylarının doğurduğu savaşlar ve türlü karışıklıklar dolayısıyla da yeni ve İslâmî destanlar söylemişlerdir.

Divânü Lûgati't-Türk'de Türk kavimleri arasındaki ilk din savaşlarının üzerine söylenmiş destanlardan parçalar vardır. Ayrıca İslâmî devrede oluşmuş daha çok dinî kahramanlık hikâyeleri şeklinde uzun destanlara da rastlıyoruz. Bunlardan en önemlileri, Manas Destanı, Battal Gazi Destanı, Danişmendnâme, Dede Korkut Hikâyeleri ve Köroğlu Destanı olarak gösterilebilir.

3.2.2.1. Manas Destanı: Kırgız Türkleri arasında büyük bir kahramanlık hikâyesi olarak zamanımıza kadar yaşayan Manas Destanı, 11.-12. yüzyıllarda Türkistan'da Yedisu çevresinde doğmaya başlamış, bu İslâmî destan yüzyıllar boyunca bütün Orta Asya Türkleri arasında ortak destan olarak yaşamış, işlenmiş ve gelişmiştir.

Destan, İslâmiyet'in kabulü, yayılması ve bu yayılma uğruna yapılan gazâlar etrafında söylenmekle beraber, eski Türk destanlarından izler de taşımaktadır. Bu destan zaman içinde bazı değişikliklere uğramış, en yakın zamanlarda bile bünyesine yeni kısımlar ilâve edilmek suretiyle değişik destan metinleri ortaya çıkmıştır. Bu muhteşem Türk Destanının tamamı –şimdilik- 400.000 mısradır⁽³⁰⁾.

Manas Destanı'nın esasını Müslüman Türkler'le, Müslüman olmayan Türkler arasındaki savaşlar meydana getirir. Manas'ın, tarihte gerçekten var olduğunu gösterir izler görülemediği ise de, Kırgız-Kalmuk mücadelelerinde göz doldurmuş bir Kırgız yiğidinin, belki de bir Kırgız Beği'nin adı ve yiğitliği ile bu destana konu olduğunu düşünebiliriz. Manas'ın destandaki tarihî şahsiyeti, Karahanlılar ordusundaki bir kumandan gibi görünmektedir.

Manas Destanı, Kırgızların bir bakıma ansiklopedisi gibidir. Manas Destanında Kırgızların bütün gelenek ve göreneklerini, törelerini, inanışlarını, görüşlerini, başka milletlerle olan ilişkilerini, masallarını ve ahlak anlayışlarını bulmak mümkündür.

Manas Destanının bütününü söyleyenlere “Manasçı”, bir kısmını söyleyenlere “İrci” denilir. Manasçılar, destanı anlatırken yaşadıkları devirde ortaya çıkan ve kendilerini etkileyen olayları da ustaca destana katmışlardır. Bu nedenle Manas Destanı halen içerik olarak genişlemeye devam eden yaşayan bir destandır.

⁽³⁰⁾ Yazıya geçirilmiş olmasına rağmen, tipik destan özellikleri nedeniyle bu destana halen ilâveler yapılmaya devam edilmektedir.

Manas Destanına ilk defa, Kazak-Kırgız yöneticisi olan Rus asıllı Franel tesadüf etmiştir. Daha sonra Çokan Velihanof, destanı dinlemiş (1856), destanın en uzun parçası Radloff tarafından yazıya geçirilerek 1885'te yayınlamıştır.

Destanın en önemli bölümlerini “Manas”, Manas’ın oğlu “Semetey” (veya Semetay), Manas’ın torunu “Seytek”, “Colay” ve “Töştük”ün hikâyeleri teşkil etmektedir. Colay ve Er Töştük hikâyeleri ile ilgili bölümlerin “Colay” adında bir Manaş’çıdan derlendiği sanılmaktadır.

Bu destanı söyleyen saz şairlerine (Manasçı, İrcı, Akın, Bahşı veya Baksı) göre, Er Manas savaşta kimseye yenilmeyen bir dünya kahramanıdır. O hemen hemen bütün milletlerle savaşmış; Çinliler’i, Sartlar’ı, İranlılar’ı yenmiştir. “O’nun elbisesi ak zırhdır” ve destanda “ak zırha ok geçmiyor” mısraı sıkça tekrarlanmaktadır.

Türk Destanları’nın en uzununu olma özelliğini de taşıyan Manas Destanı şu bölümlerden meydana gelir: Manas’ın Doğuşu, Almambet’in müslüman olarak önce Gökçe’ye sonra Manas’a sığınması, Manas’ın Almambet’in eski arkadaşı Er Gökçe ile savaşması, Manas’ın evlenmesi, Manas’ın en sadık ve vefâlı olan arkadaşı Kanikey’in bir sözünü dinlemeyerek hata yapması ve ölmesi, Ancak bir üstün insan oluşu dolayısıyla yeniden dirilmesi, Oğlu Semetey’in doğması, Manas ebediyete göçtükten sonra oğlu Semetey ile torunu Seytek’in maceraları.

3.2.2.2. Battalnâme: Halk arasında “Battal Gazi Destanı” diye de anılan hikâyenin kahramanı “Battal Gazi” dir. Bu kişinin kahramanlıkları etrafında meydana gelen menkâbeler ilk defa Arapça “Zelhimme” adlı kitapta toplanır. Kitabın ilk bölümünde Seyyid Battal Gazi’nin kahramanlıkları, 8. yüzyılda Bizanslılar’la yaptığı savaşlar ve İstanbul’u kuşatan Emevî kumandanı Mesleme’nin silâh arkadaşı Sahsâh’ın başından geçen olaylar anlatılır. Bir destan kahramanı olması dolayısıyla, kitabın ikinci bölümünde, o devirde ve daha sonraki devirlerde cereyan eden bir çok olay da Battal Gazi’ye mâl edilir. Görüldüğü gibi destanın kahramanı Arap cengâveri olmasına rağmen, Türk halkı O’na Anadolu gazilerine uygun bir ünvan olmak üzere Battal Gazi adını verir.

12. yüzyılda Dânişmendliler Devleti’nin gazi hükümdarları da Haçlılar ve Bizanslılar’a karşı çetin mücadeleler verdikleri için, yaptıkları bu gazâlar halk arasında Emevî-Bizans ve Abbasî-Bizans savaşlarının devamı gibi gösterilmiş ve bu devirde geçen olaylar da Battal Gazi Destanı’na ilâve edilmiştir. Böylece, 12. ve 13. yüzyıllarda Dânişmendliler Devleti bünyesinde nesir halinde yazıya geçen “Battalnâme” adındaki Türkçe destan bu şekilde meydana gelir.

Yazıya ne zaman ve kimin tarafından geçirildiği bilinmeyen ve Türkçe’de çok çeşitli yazma ve basma nüshaları bulunan eser Türk halkı arasında büyük rağbet görmüş, bazı hikâyeler saz şairleri tarafından çeşitli meclislerde şifâhen (ağızdan, sözle)

okunarak yayılması sağlanmıştır. Destanın esas kahramanı Battal Gazi tipi ayrıca bazı din kitaplarına, Yeniçeri Ocağı'nda okunan destanî hikâyelere ve bazı tasavvufî şiirlere kadar da girmiştir.

Battal Gazi Destanı, daha sonra, 18. yüzyılda Dârendeli Bekaî adlı bir halk şairi tarafından manzum olarak ve 7000 beyit halinde yeniden kaleme alınmıştır.

Destanın esas hikâyesi, idealist bir İslâm cengâverinin olağanüstü olaylarla dolu macerasından ibarettir. Hikâyenin aslî kahramanı ise, İslâm dini uğrunda sadece Rumlar ve diğer kâfirlerle değil, cinler, devler, cadılar ve ifritlerle de çarpışmak zorunda kalır. Hikâyede ayrıca Battal Gazi'nin atı "Aşkar Devzâde" de önemli bir yer tutar.

Türk edebiyatı tarihinde Türkler'in İslâmiyet'i kabul ettikleri ve yerleşik medeniyete geçtikleri dönemin yazılı ürünü olması bakımından ayrı bir önemi olan destanda, önceki dönemin alp tipi yerine, bu defa İslâm uğrunda gazâ eden gazî ve velî tipi geçer.

3.2.2.3. Danişmendnâme: Türkler'in Anadolu'yu fethini anlatan destandır. Anadolu'da Türk büyükleri için 12. yüzyılda söylenmeye başlanan İslâmî-Türk Destanları'nın 13. yüzyılda yazıya geçirilmiş bir örneğidir. Başta Battal Gazi soyundan olan Danişmend Ahmed Gazi olmak üzere Danişmendliler'in kahramanlıklarını, bunların Bizanslı, Haçlı ve Ermeniler'le olan savaşlarını anlatır. Bir bakıma Malatya'nın Arap emiri Ömer bin Übeydillahi's-Sülemî'ye ait efsanenin Türk Destanı üslûbuyla söylenmiş bir devamı gibidir.

Danişmendnâme ilk olarak Sultan II. İzzeddin Keykâvus'un emriyle, yazıcılarından İbni Alâ tarafından derlendi. Aynı eser, 14. yüzyılda I. Murad'ın emriyle Tokat dizdârı Arif Ali tarafından 1361 yılında sade bir Türkçe ile on yedi bölüm halinde, araya manzum parçalar da ilâve edilerek yeniden yazıldı. Daha sonra "Gelibolulu Âli" eseri "Mirkadü'l-Cihâd" adı ile yeniden kaleme aldı.

Danişmendnâme'de anlatılan olayların, gerçek olmasalar bile tarihî olaylara uygunluğu, eserde adı geçen kahramanların tarihî şahsiyetler oluşu ve yer adlarının Anadolu coğrafyasına ait bulunması eserin, uzun müddet bir tarih kitabı olarak benimsenmesine sebep olmuştur. Tarih bakımından pek de değerli olmayan eser Cenabî, Âli, Karamanî, Katip Çelebi, Müneccimbaşı ve Hezarfen Hüseyin Efendi gibi yazarlar tarafından kaynak eser olarak kullanıldı. Ancak eserdeki tarih yanlışları kendilerine göre düzeltildi.

Pek çok yazma nüshası olan eser üzerinde Mükrimin Halil Yinanç, Fuat Köprülü gibi âlimler çalışmalar yaptı. Destan son olarak İrene Melikof tarafından "La Geste Melik Dânişmend" adı ile 2 cilt halinde ve uzun bir inceleme ile yayınlandı.

Danişmendnâme'nin konusu kısaca şöyledir:

“Hicret'ten 360 sene sonra Battal Gazi'nin torunlarından Melik Ahmed Danişmend, Bağdat halifesinden izin alarak Tursun, Çavuldur, Kara Togan başta olmak üzere, arkadaşlarıyla Malatya'dan hareket edip Rumlar üzerine yürür. Gayesi Anadolu'yu fethetmektir. Önce Sivas'a gider. Orayı tamir ettirir. Ordusunu ikiye ayırır. Bir kısmı İstanbul, diğeri ise Karaman üzerine yürür. Kendisi de Sivas'dan Karadeniz'e kadar olan bölgeyi fethetmek üzere harekete geçer. Çorum, Niksar ve Amasya'yı alır. Canik'i fethetmek üzere sefere çıkar. Ancak yolda kâfirler tarafından pusuya düşürülür. Çatışmada ağır yaralanır, Niksar'a döner ve orada ölür. Danişmend Gazi'nin ölümünden sonra Niksar, Amasya, Tokat ve Sivas teker teker Hristiyanlar'ın eline geçer. Danişmend'in İstanbul ve Karaman üzerine giden arkadaşlarından pek çoğu da ölmüşlerdir.

Danişmend Gazi'nin oğlu Melik Gazi, Bağdat halifesine başvurur. O da Horasan'da, Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'e haber gönderir, Selçuklular'ı gazâyâ davet eder. Tuğrul Bey Anadolu'nun fethine Süleyman Şah'ı memur eder. Süleyman Şah, Melik Gazi ile birlikte Anadolu'yu fetheder.”

Anadolu'nun fethini anlatan bu destanda Danişmendliler'e büyük yer ayrılır. Destan kahramanı Danişmend Ahmet Gazi tam bir İslâm gazisidir. Dedesi Battal Gazi'nin bir benzeridir. Bütün gazâlarını İslâm uğruna yapar. En büyük gayesi Hristiyanlar'ı hak dinine çağırarak ve ülkelerinin İslâm nuruyla aydınlanmasına vesile olmaktadır.

Battalnâme'nin devamı gibi görünen eser, ondan daha küçük, daha az olaylı ve daha basittir. Ancak, mahallî özellikleri daha çoktur.

3.2.2.4. Dede Korkut Destanı: 12., 13., 14. yüzyıllarda Oğuz Türkleri'nin Doğu Anadolu'ya gelip yerleştikleri zamanlardan kalma, Türkler arasında sözlü olarak yaşamış, işlenmiş ve yayılmış, 12 bağımsız hikâyeden meydana gelen destan mahiyetindeki eserdir. Dünyanın ünlü destanları arasında kabul edilir. Bu hikâyelerde Oğuz Türkleri'nin Gürcüler, Abazalar, Rumlar ve Ermeniler'le yaptıkları savaşlar ile yeni edinilen vatan toprakları üzerindeki çatışmalar anlatılır.

Hikâyelerin oluşumu ile yazıya geçirildiği tarih arasında uzun bir zaman varır. Oğuz Boyları'nın, Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmenleri'nin Doğu Anadolu'ya gelip, oraları yurt edinmeleri 12.-14. yüzyıllar arasındadır. Oysa hikâyelerin dili ve anlatılan tarihî olaylardan anlaşıldığına göre bu destanlar 15. yüzyıl sonu ile 16. yüzyıl başlarında bilinmeyen bir kişi tarafından yazıya geçirilmişlerdir.

Dede Korkut Hikâyeleri'nin elimizde Dresden ve Vatikan olmak üzere iki nüshası bulunmaktadır. Dresden yazmasında 12, Vatikan nüshasında ise 6 hikâye vardır. Her iki kitapta da aynı olan giriş bölümünde Dede Korkut'un tanıtılması ve Oğuz Türkleri'nin töresini yansıtan atasözleri ve çeşitli bilgiler yer alır. Giriş bölümünde ayrıca Allah'tan bahseden, Peygamber'i ve din ulularını yücelten bölümler yer alır. Bu kısımda Dede Korkut "Oğuz'un ol kişi tamam bilicisi idi. Ne derse olur idi." şeklinde kimliği ve kişiliği anlatılır.

Hikâyelerin dışındaki Dede Korkut hakkında kesin bilgimiz yoktur. Ancak Batı Göktürkler zamanında yaşamış, manevî nüfuzu yüksek bir şahsiyet olabileceği bir ihtimal olarak düşünülebilir. Dede Korkut'un 295 yıl yaşadığı, Hazreti Muhammed'e elçi olarak gönderildiği, Oğuzlar arasında İslâmiyeti yaydığı da söylentiler arasındadır. Siriderya kıyısında, Derbend yakınlarında, Cebel-i Erbain'de ve Ahlat'ta Dede Korkut'a ait olduğu iddia edilen mezarlar vardır. Dede Korkut Kitabı'nın içinde yer alan hikâyeler şunlardır:

1. Dirse Han oğlu Boğaç Han destanı,
2. Salur kazan'ın evinin yağmalandığı destanı,
3. Kam Püre'nin oğlu Bamsı Beyrek destanı,
4. Kazan Bey oğlu Uruz Bey'in esir olduğu destanı,
5. Duha Koca oğlu Deli Dumrul destanı,
6. Kanglı koca oğlu Kan Turalı destanı,
7. Kazılık Koca oğlu Yigenek destanı,
8. Basat'ın Tepegöz'ü öldürdüğü destanı,
9. Begil oğlu Emre'nin destanı,
10. Uşun Koca oğlu Segrek destanı,
11. Salur kazan esir olup oğlu Uruz'un çıkardığı destanı,
12. İç Oğuz'a Dış Oğuz'un âsi olup Beyreğin öldüğü destanı.

Bütün bu destanların haricinde kitabın baş tarafında "Besmele" ile başlayan bir "Mukaddime" vardır.

3.2.2.5. Kör-Oğlu Destanı: Geredeli Celâlî Kör-Oğlu Ali Ruşen'in şahsiyeti etrafında meydana gelen bu destan, Dede Korkut Destanları gibi, Oğuz Türkleri'nin, başka bir deyişle Batı Türkleri'nin üç ayrı ülkede yaşayan torunlarının müşterek millî destanları özelliğini kazanmıştır.

Kör-oğlu Destanı daha 17. yüzyılda İran Türkleri arasında yayıldı ve onlar tarafından da ilgi ile karşılandı. O derecede ki, onların da millî destanları haline geldi. Destanın ortaya çıkışı hakkında çeşitli araştırmacıların değişik görüşleri vardır. Fuad Köprülü ve Zeki Velidî Togan, Göktürkler zamanında Oğuzlar'la Sasanîler arasındaki savaşların, Ziya Gökalp ise Gazneli Mahmud ile onun nedimi Ayvaz'ın

başından geçen olayların Köroğlu rivâyetlerinin kaynağı olduğunu kabul ederler. Bazı yerli belgelerde Kör-Oğlu'nun Celâlî Ayaklanmaları'na katılanlar arasında bulunduğu belirtilmiştir. O'nun İranlı ya da Ermeni olduğunu ileri süren yabancı araştırmacılar da olmuştur. Prof. Dr. Faruk Sümer'in Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde bulunduğu 1580-85 arasında yazılmış belgelerde, Kör-Oğlu'nun adının Ruşen olduğundan, Gerede ve çevresinde devlete karşı ayaklandığından söz edilmektedir. Faruk Sümer, O'nun daha sonra Sivas-Tokat yolu üzerindeki Çamlıbel'e yerleşerek gelip geçen kervanlardan "bac" (haraç, vergi) aldığı görüşündedir.

Kör-Oğlu Destanı'ndaki bazı motifleri dikkate alırsak, hikâyenin aslında çok eskilere dayandığı, daha sonra uğradığı değişiklik ve eklemelerle gelişerek, 16. yüzyılda gerçekten yaşamış Ruşen adındaki Celâlî'nin şahsında bir kahraman durumuna geldiği, kahramanın ölümünden sonraki 17. yüzyılda da tam bir destan olarak halk arasında dolaşmaya başladığı anlaşılmaktadır.

Balkanlar'dan Orta Asya'ya kadar yayılmış olan bu destanın konusu kısaca şöyledir:

"Bolu Beyi, seyisi Yusuf'u kendisine cins atlar bulup getirmekle görevlendirir. Ama onun cins at olarak getirdiği, henüz gelişmemiş cılız bir kısrağı görünce öfkelenerek seyisin gözlerine mil çektirir. Yusuf'un oğlu Ruşen Ali bu olayın ardından yörede Kör-Oğlu namıyla anılmaya başlar. Babasının gözlerinin açılmasını sağlayacağı ileri sürülen üç köpüğü almak için Aras Irmağı'na gider. Ama köpükleri kendisi içer. Böylece yiğitlik ve şairlik gücü kazanır. Bu arada babasının da yardımcılarıyla, cılız hayvanı bakıp besleyerek yağız bir at haline getirmiştir. Babası gözleri açılmadan ölünce Kör-Oğlu O'nun öcünü almaya and içer. Çamlıbel'e yerleşir ve Bolu Bey'ine karşı savaşa girer. Deli Hoylu, Demircioğlu, Kiziroğlu Mustafa, Koca Bey, Köse Kenan, Reyhan Arap gibi ünlü yiğitleri kendine bağlar. "Kır At" diye andığı atı ve yiğitleriyle birlikte girdiği bütün mücadeleleri kazanır. Ezilen halkın gözünde bir kahraman durumuna yükselir."

Kör-Oğlu Hikâyesi, Anadolu dışında Azerbaycan, İran, Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan ve Balkanlar'da da bilinir.

Osmanlı Devleti, 16. yüzyılın sonlarında eski sosyal düzeninin yıkılmasına engel olamamış, devlet kudretini kaybetmiş ve Türk halkı zayıf ve yoksul düşmüştür. İşte Kör-Oğlu bu muzdarip cemiyetin destanıdır. Celâlî Kör-Oğlu'nun şahsında halk Osmanlı'ya başkaldırışını dile getirmiştir. Kör-Oğlu, halkın gözünde, devletin sağlayamadığı sosyal adaleti sağlayan, zenginden bileğinin hakkıyla aldığını fakirleşen halka dağıtan bir kahramandı. Kahramandan da öte, devletin görevini üstlenmiş bir güç timsaliydi.

3.2.2.6. Hazret-i Ali Destanları: “*Hazret-i Ali Destanı*”, halk arasında “*Hazret-i Ali Cenklere*” olarak da bilinir. (Hazret-i Ali Kan Kalesi Cengi, Hazret-i Ali Gülistan Kalesi Cengi, Hazret-i Ali Hayber Kalesi Cengi, Hazret-i Berber Kalesi Cengi, vs. ...)

Türkler, İslâmiyeti kabul etmelerinden sonra peygamberleri Hazret-i Muhammed’e duydukları saygı ve sevginin yanında; Hazret-i Peygamber’in amcasının oğlu ve damadı olan Ali’yi de aynı sevgi ve muhabbetle bağrına basmıştır. Müslüman Türkler Ali’yi “Allah’ın Arslanı” lâkabıyla ifade etmişlerdir.

Hazret-i Ali Destanı ya da Hazret-i Ali Cenklere’nin kim tarafından kaleme alındığı kesin olarak bilinmemektedir⁽³¹⁾.

⁽³¹⁾ Necati Demir, Mehmet Dursun Erdem, *Hazret-i Ali Destanı*, Cilt 1, Destan Yayınları, Ankara 2007, s. 14.

BİBLİYOGRAFYA

ADIVAR, Adnan, *Osmanlı Türklerinde İlim ve Din*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1943.

AKÇAM, Taner, *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu*, İletişim Yay., 2. Baskı, İstanbul 1993.

Ana Britannica

AREL, H. Sadeddin, *Türk Musikîsi Kimindir?*, Kültür Bak. Yay., Ankara 1990.

ARON, Raymond, *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., No: 278, Ankara 1986.

ARSAL, Sadri Maksudi, *Millîyet Duygusunun Sosyolojik Esasları*, İstanbul 1955.

ASLANAPA, Oktay, *Türk Sanatı I-II*, İstanbul 1972-1973.

AVCIOĞLU, Doğan, *Türklerin Tarihi*, Tekin Yay., (5 cilt), İstanbul 1984.

BARTHOLD, V.V., *Uluğ Bey ve Zamanı*, İstanbul 1930.

BARTHOLD, V.V., *Moğol istilâsına Kadar Türkistan*, Haz. Hakkı Dursun Yıldız, TTK Yay., Ankara 1990.

BERKES, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Tekin Yay., İstanbul 1982.

BULUÇ, Sadettin, *İslâm Ansiklopedisi*, “Şamanlık” mad.

Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi

BİLGİSEVEN, Amiran Kurtkan, *Din Sosyolojisi*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1985.

BİLGİSEVEN, Amiran Kurtkan, *Genel Sosyoloji*, 4. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul 1986.

CAFEROĞLU, Ahmet, *Eski Uygur Sözlüğü*, İstanbul 1968.

CAFEROĞLU, Ahmet, *Türk Dili Tarihi I*, 1958, II, İstanbul 1964.

CAFEROĞLU, Ahmet, “Türk Onomastiğinde At Kültü”, *Türkiyat Mecmuası*, X, İstanbul 1953.

CANAN, İbrahim, *Peygamberimizin Hadislerinde Medeniyet, Kültür ve Teknik*, Cihan Yay., İstanbul 1984.

ÇEÇEN, Anıl, *Kültür ve Politika*, Hil Yayın, İstanbul 1984.

ÇORUHLU, Yaşar, *Türk Mitolojisinin ABC’si*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 1998

CEM, İsmail, *Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi*, Cem Yay., İstanbul 1982.

DEMİR, Necati, Mehmet Dursun Erdem, *Hazret-i Ali Destanı*, Cilt 1, Destan Yayınları, Ankara 2007.

DONUK, Abdülkadir, “Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Aile”, *İ.Ü. Tarih Dergisi*, sayı: 33 (Mart 1980/81), İstanbul 1982, s. 147-168.

DİYARBEKİRLİ, Nejat, *Hun Sanatı*, İstanbul 1972.

DİYARBEKİRLİ, Nejat, “Kazakistan’da Bulunan Esik Kurganı”, *Cumhuriyet’in 50. Yılına Armağan*, Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1973.

EBERHARD, W., “Birkaç Eski Türk Ünvanı Hakkında”, *Belleten*, sayı: 36, 1945.

EBERHARD, W., *Çin Tarihi*, Ankara 1947.

EBERHARD, W., *Çin’in Şimal Komşuları*, Ankara 1942.

EBERHARD, W., “Eski Çin Kültürü ve Türkler”, *DTCF Dergisi*, I, 4, 1943.

ERGİN, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı I*, TDK Yay., Ankara 1989.

ERGİN, Muharrem, *Orhun Abideleri*, (1000 Temel Eser), İstanbul 1970.

ERGİN, Muharrem, *Türkiye’nin Bugünkü Meseleleri*, TKAE Yay., 4. Baskı, Ankara 1983.

ERKAL, Mustafa, *Sosyal Meselelerimiz ve Sosyal Çözülme*, Mayaş Yay., Ankara 1984.

ERKAL, Mustafa, *Sosyoloji (Toplumbilim)*, 3. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul 1987.

ESİN, Emel, *Türk Kosmolojisi*, İstanbul 1979.

FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri, *Türk Aile Sosyolojisi*, Hukuk Fakültesi Dergisi, İstanbul 1942.

GÖKALP, Ziya, *Türk Töresi*, Kültür Bak. Yay., Ankara 1976.

GÖKALP, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, (Haz. Mehmet Kaplan), TTK Yay., Ankara 1970.

GRENARD, Fernand, *Asya'nın Yükselişi ve Düşüşü*, çev. Orhan Yüksel, MEB Yay., İstanbul 1992.

GÜNGÖR, Erol, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, Ötüken Yay., 2. Basım, İstanbul 1984.

GÜNGÖR, Erol, *Tarihte Türkler*, Ötüken Yay., İstanbul 1989.

GÜNGÖR, Erol, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, 4. Baskı, Ötüken Yay., İstanbul 1980.

GÜNGÖR, Güngör, *Dünden Bugünden*, Ötüken Yay., 3. Baskı, İstanbul 1986.

GÜVENÇ, Bozkurt, *Türk Kimliği*, Kültür Bak. Yay., Ankara 1993.

GÜVENÇ, Bozkurt, *Japon Kültürü*, İş Bankası Kültür Yay., Ankara 1992.

GÜVENÇ, Bozkurt, *İnsan ve Kültür*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1991.

İBN FADLAN, *İbn Fazlan Seyahatnamesi*, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul 1975.

İBN HALDUN, *Mukaddime, I-II*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul 1982.

İLHAN, Attila, *Ulusal Kültür Savaşı*, Özgür Yay., İstanbul 1986.

İNAN, Abdülkadir, *Makaleler ve İncelemeler*, TTK Yay., Ankara 1987.

İNAN, Abdülkadir, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, TTK. Yay., II. Baskı, Ankara 1972.

KAFESOĞLU, İbrahim, “Eski Türk Dini”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı: 3, İstanbul 1972.

KAFESOĞLU, İbrahim, “Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı: 2, İstanbul 1971.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul 1953.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Bozkır Kültürü*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1987.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Millî Kültürü*, İstanbul 1983.

KAPLAN, Mehmet, “Türk Destanı’nda Alp Tipi”, *Zeki Velidî Togan Armağanı*, İstanbul 1955.

KARAHAN, Abdülkadir, *Türk Kültürü ve Edebiyatı*, İÜ. Edebiyat Fak. Yay., İstanbul 1985.

KAŞGARLI MAHMUD, *Divanü Lûgat-it-Türk, I-IV*, çev. Besim Atalay, TDK. Yay., Ankara 1939-1944.

KONGAR, Emre, *Kültür Üzerine*, Çağdaş Yay., 2. Baskı, İstanbul 1984.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötüken Yay., 3. Baskı, İstanbul 1981.

KÖPRÜLÜ, M.Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 4. Baskı, Ankara 1981.

KÖYMEN, Mehmet Altay, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, M.E.B. Yay., İstanbul 1976.

- LİGETİ, L., *Bilinmeyen İç Asya*, çev. Sadrettin Karatay, TDK Yay., Ankara 1986.
- MARDİN, Şerif, *Din ve İdeoloji*, İletişim Yay., İstanbul 1983.
- MERİÇ, Cemil, *Işık Doğudan Gelir (Ex Oriente Lux)*, Pınar Yay., İstanbul 1984.
- MERİÇ, Cemil, *Kültürden İrfana*, İnsan Yay., İstanbul 1986.
- MERİÇ, Cemil, *Umrandan Uygarlığa*, Ötüken Yay., 3. Baskı, İstanbul 1979.
- Moğolların Gizli Tarihi* (Türkçe terc.), Ankara 1948.
- NEMETH, Gy., *Oğuz Kagan Destanı*, neşr. W. Bang-Rahmeti Arat, İstanbul 1936.
- ORKUN, Hüseyin Namık, *Eski Türk Yazıtları*, TDK. Yay., Ankara 1987.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Kültür Tarihi'ne Giriş*, Kültür Bak.Yay., Ankara 1991.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 1988.
- ÖGEL, Bahaeddin, "Türk Kılıcının Menş ve Tekâmülü", *DTCF Dergisi*, VI, 1-2, 1948.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi I-II*, Ankara 1971.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi*, MEB. Yay., İstanbul 1993.
- ÖGEL, Bahaeddin, *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara 1984.
- ÖGEL, Bahaeddin, "Şine-Usu Yazıtının Tarihi Önemi", *Bellekten*, sayı: 59, 1951.
- ÖZBARAN, Salih, *Tarih ve Tarih Öğretimi*, Cem Yay., İstanbul 1992.
- RASONYİ, L., *Tarihte Türklük*, Ankara 1971.

SENCER, Divitçioğlu, *Asya Üretim Tarzi ve Osmanlı Toplumı*, İstanbul 1987.

SENCER, Divitçioğlu, *Kök Türkler*, Ada Yay., İstanbul 1987.

SÜMER, Faruk, *Oğuzlar*, Ana Yay., İstanbul 1980.

SİNANOĞLU, Sinan, *Türk Hümanizmi*, TTK Yay., Ankara 1980.

ŞERİATİ, Ali, *Medeniyet ve Modernizm*, çev. Ahmet Yükseloğlu, Bir Yayıncılık, İstanbul 1985.

TANERİ, Aydın, *Türk Devlet Geleneği*, Töre-Devlet Yay., İstanbul 1981.

TANYU, Hikmet, *İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*, AÜ. İlâhiyat Fak. Yay., Nu. 148, Ankara 1980.

THOMSEN, Vilhelm, *İlk Bildiri Çözölmüş Orhon Yazıtları*, çev. Vedat Köken, Ankara 1993.

TOGAN, Z. Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İÜ. Ed.Fak., İstanbul 1946.

TOPÇU, Nurettin, *Kültür ve Medeniyet*, Hareket Yay., İstanbul 1970.

TURAN, Osman, "Eski Türkler'de Ok'un Hukukî Bir Sembol Olarak Kullanılması", *Bellekten*, 35, 1945.

TURAN, Osman, *12 Hayvanlı Türk Takvimi*, İstanbul 1941.

TURAN, Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri*, İstanbul 1971.

TURAN, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ankara 1965.

TURAN, Osman, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, Fetih Yay., İstanbul 1978.

TURAN, Şerafettin, *Türk Kültür Tarihi*, Bilgi Yay., Ankara 1992.

TURHAN, Mümtaz, *Garphlaşmanın Neresindeyiz?*, İstanbul 1956.

TURHAN, Mümtaz, *Kültür Değişmeleri*, 2. Baskı, İstanbul 1959.

TÜRKDOĞAN, Orhan, *Değişme, Kültür ve Çözülme*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 1988.

TİMUR, Taner, *Osmanlı Kimliği*, Hill Yay., İstanbul 1986.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Selçuk Yay., Konya 1966.

YAVUZ, Hilmi, *Kültür Üzerine*, Bağlam Yay., İstanbul 1987.

YERASİMOS, Stefanos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, Gözlem Yay., İstanbul 1980.

YUSUF HAS HACİB, *Kutadgu Bilig*, I (neşr.), 1947, II, (bugünün Türkçe'sine çeviri), Ankara 1959, (R.R. Arat), III, İndeks, İstanbul 1979.